

Татјана КАТИЋ*

Историјски институт

Београд

ОСМАНИЗОВАЊЕ СРЕДЊОВЕКОВНОГ ГРАДА: УРБАНИ И ДЕМОГРАФСКИ РАЗВОЈ ПРИЗРЕНА ОД ПОЛОВИНЕ XV ДО КРАЈА XVI ВЕКА**

Апстракт: Рад, заснован на османској архивској грађи, бави се питањем планирања урбаног простора Призрена од стране Османлија. Указано је на неколико фаза „османизације“ града, од планирање, која је подразумевала запоседање кључних градских простора, до спонтане, настале као резултат исламизације домаћег становништва и миграција из села у град. На основу четири пописа Призрена из XVI века, приказан је демографски развој града, као и верска и етничка структура становништва.

Кључне речи: Османско царство, махала, вакуф, чаршија, исламизација.

Највећи део некадашње области Вука Бранковића, па вероватно и град Призрен, били су од првих година XV века под извесним видом османске контроле.¹ Потпуна власт успостављена је, међутим, тек у време првог пада Деспотовине 1439. године.² Турци су држали Призрен

* tatjana.katic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама: друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

¹ И. Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд 1952, 38; К. Јиречек, *Историја Срба II*, Београд 1952, 300; М. Динић, *Област Бранковића*, у Српске земље у средњем веку. Историјско-географске студије, Београд 1978, 174; Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1982, 26, 33.

² О Призрену пре турског освајања в. С. Мишић, *Призрен*, Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима, Београд 2010, 218–222 са прегледом литературе.

све до обнове Деспотовине 1444. године, када су га, претпоставља се, вратили деспоту Ђурађу Бранковићу. Неколико година касније поново су га заузели, за владе султана Мехмеда II (1444–1446; 1451–1481). Најкасније 1452/53. године, у време општег пописа Румелије спроведеног поводом ступања Мехмеда II на престо, Призрен је био у турским рукама. На то указује списак опреме, коју су Турци управо тада пребацили из призренске тврђаве у тврђаву Собри код Тетова.³ Српски летописи бележе да је Призрен освојен тек у јуну 1455. године.⁴ Међутим, Призрен је у то време већ увелико био седиште истоименог санџака, што потврђује документ састављен почетком марта 1455. године. Реч је о *Дефтеру војнука Алаџахисарског санџака, вилајета Звечан, Јелеч, Рас, Сеница, Ходидед и Вилајета Вук који је придодат санџацима Вучитрн и Призрен*.⁵

³ Istanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi (даље: BOA) Maliyeden Müdevver Defter (даље: MAD) 12, 120; *Турски документи за историјата на македонскиот народ, Опишурни пописни дефтери од XV век*, том III, под редакција на М. Соколоски, Скопје 1976, 132. Н. Kaleši, *Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku*, Priština 1972, 14, пише да је султан Мехмед освојио Призрен 1451. године, позивајући се на свој рад *Када је црква Свете Богородице Љевишке у Призрену претворена у џамију*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 28, 3–4 (1962) 253–261, у коме, међутим, уопште не наводи ту годину. Није јасно на основу ког извора је Калеси закључио да је Призрен освојен 1451. године, премда је таква претпоставка врло реална.

⁴ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд–Срем. Карловци 1927, 238. Према наводима појединих преписа српских летописа, султан Мехмед II узео је Призрен након што је освојио рударски центар Ново Брдо 1. јуна 1455. године. Мишљења смо да се ради о интерполацији преписивача, насталој због сличности с именом новобрдске тврђаве Призренац. Треба напоменути да ни један од турских хроничара, који пишу о походу Мехмеда II из маја–јуна 1455. године, међу освојеним градовима не помиње Призрен. Â. Paşazade, *Osmanoğulları'nın tarihi*, hazırl. K. Yavuz, Y. Saraç, Istanbul 2003, 223–224; M. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşri Tarihi*, II, yayınl. F. R. Unat, M. A. Köymen, 2. Baskı, Ankara 1987, 721. Ibn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter*, hazırl. Ş. Turan, Ankara 1954, 117–120.

⁵ Istanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Evrâkı (даље MCE) 36-03, 15, 125. Пре открића овог извора, на једном месту изнели смо претпоставку да је Призренски санџак основан 1481. године, када и Скадарски (Т. Катић и Г. Гарић-Петровић, *Попис зеамета и тимара области Брвеник из 1477. године*, Мешовита грађа 32 (2011) 160). На ово нас је навео попис из 1477. године (BOA, TD 5m) у којем су, осим Брвеника, регистрована и села из области Трговишта, Бихора, Алтина, околине Дечана, Пећи и још неких која су почетком XVI века припадала Призренском санџаку. Будући да речени попис нема почетак, дакле ни наслов, а ни уз једно село се не наводи ком санџаку припада, није било могуће поуздано утврдити на коју се административну јединицу дефтер односи.

Из наслова ове пописне књиге јасно је да су османске војно-управне јединице са седиштима у Призрену и Вучитрну формиране пре 1455. године, односно пре освајања Новог Брда, Трепче, Липљана и неких других градова. Почетком 1455. поједина војничка (*voynuk*) села која су се налазила на територији некадашње области Вука Бранковића тј. Вилајета Вук, а која до тада нису припадала једном или другом санџаку, дошла су под надлежност вучитрнског односно призренског санџакбега.⁶

Тачно време оснивања Вучитрнског и Призренског санџака још увек није утврђено. За Призренски претпостављамо да је успостављен убрзо након, ако не и одмах, по заузимању града Призрена, дакле око 1452/53. године. Најкасније почетком 1455. године, Призренски санџак је, судећи према подацима из горенаведеног пописа војнука, у свом саставу имао нахије: Призрен, Клопотник, Трговиште, Бихор и Пећ.⁷

Једине статусне примедбе тичале су се обавезе заима и тимарника да „јашу за Паша санџак“. На основу тога закључили смо да су горенаведене области биле у саставу тог санџака. Међутим, како сада са сигурношћу можемо рећи да је Призренски санџак формиран најкасније почетком 1455. године, као и да смо утврдили да се и у неким другим дефтерима, фразом „јаше за Паша санџак“ наглашава врховна команда Румелијског беглербегу над осталим санџакбеговима, јасно је да је дефтер БОА, *TD 5m* из 1477. попис Призренског санџака и да наше претпоставке о времену оснивања санџака после те године, као и о припадности Брвеника и Алтина Паша санџаку нису исправне. Упор. Т. Катић и Г. Гарић-Петровић, *Османски Алтин (Алтун-или) 1477. године*, Мешовита грађа 33 (2012) 94.

⁶ У литератури се среће и податак о коначном заузећу Призрена 1459. године, који је наводно заснован на османским хроникама. Турски историчар İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II cilt, 5 baskı, Ankara 1988, 20, пише да се Призрен 1459. године побунио, а да га је на послушност натерао велики везир Махмуд-паша Анђеловић, нешто пре него што је заузео Смедерево. Узунчаршилија затим преузима S. Riza, *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva*, Priština 1968, 22, а овога О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459–1683*, Београд 1974, 94. Узунчаршили је поменути одељак написао на основу J. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Zweite verbesserte Ausgabe, Band I, Pesth: 1834, 447, претпостављајући да потиче из османских хроника. Међутим, Хамер не пише ни о каквој побуни, већ само успут бележи како је Махмуд-паша освојио Призрен пре него што је узео Смедерево и при том се не позива на османске изворе већ на J. C. von Engel, *Geschichte von Servien und Bosnien*, Halle 1801, 414, где је тај догађај датиран 1458. годином. С обзиром на то да Енгел не наводи извор, податак се не може прихватити као веродостојан. Тим пре што ни савремене османске хронике, ни други извори, не бележе ништа слично.

⁷ *MCE* 36–03, 125–145. Помен Бихорске нахије указује на то да је и тврђава Бихор, попут Призрена, освојена знатно пре него што то наводе српски летописи. Љ. Стојановић, нав. место.

Средњовековни урбани простор

За развој Призрена од пресудног значаја била су три места – базилика, утврђење и трг. Претпоставља се да је византијска базилика подигнута у IX веку.⁸ У њеној близини развијало се „слободно“ организовано насеље, које се почело ширити у правцу југоистока, према тврђави изграђеној вероватно у XI веку.⁹ Ипак, током читавог XII века насеље је највећим делом било у равници. Падина испод утврђења почела се насељавати почевши од XIII века, а интензивније у XIV веку. Сматра се да је између базилике и утврђења био трг, у почетку само као урбани елемент у просторном смислу, а касније место на коме се одвијала трговачка размена. У другој половини XIII века формирана су, могуће, још два трга, а у XIV веку, када се досељава већи број трговаца из приморских градова, још неколико.¹⁰

Напредовање трговине и занатства и присуство владара, властеле и епископских власти, допринели су да последњих деценија XIII и током XIV века Призрен добије урбану форму и карактер. Краљ Драгутин саградио је цркву Св. Димитрија.¹¹ Краљ Милутин је 1307. године завршио изградњу катедралне цркве Богородице Љевишке на месту старе византијске базилике. Такође је саградио и цркву Св. Архиђакона Стефана, која није сачувана. Цар Душан је, у непосредној близини града, подигао манастирски комплекс Св. Арханђела, а *млади краљ* Марко Госпођину цркву у делу насеља на падини испод тврђаве (црква Св. Недеље). По угледу на владаре, властела која је живела у Призрену изградила је своје

⁸ О византијској базилици односно цркви Богородице Љевишке, касније подигнутој на њеном месту в. С. М. Ненадовић, *Богородица Љевишка, њен настанак и место у архитектури Милутиновог времена*, Београд 1963.

⁹ О призренској тврђави – Каљаји, в. В. С. Јовановић, *Археолошка истраживања средњовековних споменика и налазишта на Косову*, Зборник Округлог стола о научном истраживању Косова, Београд 1988, 32–34.

¹⁰ С. Николић, *Призрен од средњег века до савременог доба: урбанистичко-архитектонски развој*, Призрен 1998, 47–51, 70–74, 77–80. О дубровачкој колонији детаљно С. Мишић и Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003, 21, 36–37.

¹¹ Помиње се и у каснијим владарским повељама, али не и у турским пописима XVI века, бар не под тим именом. Године 1855. остала је „у заустенију“, па је, на интервенцију Француске, додељена призренским католицима који су на њеном месту подигли цркву Св. Богородице. М. Ивановић, *Црквени споменици XIII–XX век*, Задужбине Косова, споменици и знамења српског народа, Призрен–Београд 1987, 506.

задужбинске цркве.¹² Постојале су и две латинске цркве, Св. Марије и Св. Петра.¹³

Међу истакнутим објектима у граду био је и двор цара Душана као и „дворови“, тј. куће призренске властеле,¹⁴ ковница новца,¹⁵ царинарница и воскара, која се налазила на „тржишту“¹⁶ – вероватно главном градском тргу. Од комуналних објеката, Призрен је у XIV веку имао најмање три моста и канале за наводњавање и регулисање тока реке Бистрице, који су понегде служили и као водовод.¹⁷ Водоводна мрежа, претпостављамо, није била нарочито развијена јер је у самом граду било богатих изворишта пијаће воде (на падини испод утврђења) и бунара. Снага реке Бистрице коришћена је за изградњу воденица, којих је, судећи према подацима из XVI века, морало бити неколико и у средњем веку.

Бројне занатске радионице и трговачке радње допринеле су да Призрен постане један од привредно најдинамичнијих градова средњовековне Србије, чувен по златарима и ткачима свилоног предива.¹⁸ Важни извозни артикли били су: свила, восак, коже, вино и текстил.¹⁹

Немирно политичко стање крајем XIV и првих деценија XV века, као и уздизање других привредних центара утицали су на опадање трговачког значаја Призрена.²⁰ Упркос томе, Призрен је, као високо

¹² То су цркве: Св. Николе, Св. Спаса, Св. Ђорђа и Св. Николе, позната и као Рајкова црква. Опширније в. *Исто*, 505–512.

¹³ С. Мишић и Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 60.

¹⁴ О царевом двору у Призрену се не зна ништа више, осим да је имао врт. Није познат његов положај у градском насељу, као ни величина. М. Благојевић, *Град и жупа – међе градског друштва*, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево–Београд 1992, 81. О призренским „дворовима“ још у С. Мишић и Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 22.

¹⁵ Ковница новца постојала је од времена цара Душана, а радила је и у време Вука Бранковића. В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001, 67, 143, 284.

¹⁶ М. Благојевић, *Град и жупа*, 81–82.

¹⁷ Река је „смиривана“ помоћу плитких брана, које би подигле ниво воде и омогућиле захват за јазеве-канале. Ови јазеви, као и сама река усталом, вршили су такође и функцију комуналне хигијене. С. Николић, *Призрен*, 140–141.

¹⁸ Опширније о призренским занатима в. С. Мишић и Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 38. О призренским трговцима у Дубровнику в. К. Лиречек, *Историја Срба*, II, 171.

¹⁹ О дубровачкој трговини призренском сировом свилом в. Р. Ћук, *Извоз свиле из Дубровника у Венецију у XIV веку*, *Историјски часопис* 28 (1981) 17–25.

²⁰ Дубровчани, који су престали да долазе у броју у којем су то чинили раније, с претеривањем пишу о њему као напуштеном трговачком месту 1433. године. К. Лиречек, *Историја Срба*, II, 382.

развијена градска средина, остао привредни, административни и духовни центар шире области; спадао је у тзв. „централна насеља“²¹, а исти статус имао је и у време османске власти.

Почетком XV века, градско насеље Призрена обухватало је простор северо-западно и западно од утврђења. Насеље на падини – подграђе, и равничарски део насеља били су спојени, док је црква Богородице Љевишке имала периферан положај. На простору Курила су, као и средином XIV века²², још увек били виногради. (Карта бр. 1)

Планирана „османизација“

Турци Османлије нису битније изменили затечену урбану структуру. Јавни и приватни објекти су у највећем броју случајева задржали своје место и намену, а постојећа саобраћајна и водоводна мрежа су и даље коришћене и временом прошириване. Оно што су нови господари учинили било је својеврсно обележавање града симболима своје идеологије. Највећи и најзначајнији хришћански објекат цркву Богородице Љевишке претворили су у џамију султана Мехмеда, познату и као Џума џамија, касније Стара џамија и Фетхија.²³

Други симбол била је завија–верски објекат у коме су живели дервиши, која је служила и као коначиште за путнике, школа и јавна кухиња (*imaret*) за сиромашне свих вероисповести. Завије су по правилу грађене на празном земљишту, изван освојеног насеља и показивале су правац у коме су Османлије имале намеру да шире градски простор.²⁴ Прва призренска

²¹ Опширније о појму в. Ј. Мргић, *Проучавање „централних насеља“ у историјској географији Византијског царства на Балкану и могућности примене нове методологије*, Византијски свет на Балкану, 2, Београд 2012, 285–297.

²² М. Благојевић, *Град и жупа*, 78.

²³ Н. Kaleši i I. Redžep, *Prizrenac Kukli-beg i njegove zadužbine*, Prilozi za orijentalnu filologiju 8–9 (1958–59) 159–160; X. Калеши, *Када је црква Богородице Љевишке*; BOA, *Defterhâne-i Âmire Tahrîr Defteri* (даље TD) 368, 43; Т. Катић, *Опширни попис Призренског санџака из 1571. године*, Београд 2010, 51. Џамија је финансирана од главарине Призренске нахије. М. Kiel, *Prizren*, The Encyclopaedia of Islam, new edition, vol. 8, Leiden 1995, 338.

²⁴ Добар пример за то је Скопље у коме је османски крајишки заповедник Паша Јигит-бег изградио завију-имарет с медресом и хамамом око које је настало ново урбано језгро. Исто су учинили и његови наследници, Исхак-бег и Иса-бег, чије завије-имарети и данас постоје. Опширније в. G. Boykov, *Reshaping urban space in the Ottoman Balkans: a study on the architectural development of Edirne, Plovdiv*,

завија (текија) изграђена је северозападно од града, на путу за Ђаковицу, поред мусале која је настала у исто време.²⁵

Мусала (*namazgâh*) је била ограђен и уређен простор под отвореним небом, који је служио за молитву већег броја људи, најчешће у време празника. Био је то својеврсни „месцид на отвореном“.²⁶ По традицији, за мусалу је изабрано место на коме је војска султана Мехмеда Освајача одржала прву заједничку молитву после заузимања града.²⁷ Ко је потом оградио овај простор и подигао михраб и мимбер није познато. На месту некадашње мусале до скоро су се налазили остаци зидова које је народ звао Крк (*kırık*, изломљена) цамија.²⁸

У првих неколико година османске власти, у Призрену је постојала још најмање једна исламска богомоља. Јакуб-бег, рикабдар²⁹ султана Мехмеда Освајача, вероватно први османски заповедник призренске тврђаве, подигао је месцид на десној страни Бистрице, на једном од призренских тргова (није искључено ни да је у ту сврху искористио неку од постојећих цркава).³⁰ Премда је располагао малим приходима, овај

and Skopje (14th–15th centuries), *Centres and Peripheries in Ottoman Architecture: Rediscovering a Balkan Heritage*, Sarajevo 2011, 32–45.

²⁵ Завија (текија) се помиње у препису вакуфнаме Кукли Мехмед-бега, састављене 1538. године. Кукли-бег је извесну своту новца наменио њеном старешини да би се старао о одржавању мусале. Н. Kaleši i I. Redžep, *Kukli-beg*, 147, 160, 165, на основу тога сматрају да је текију подигао сâм Кукли-бег, с чим се ми не бисмо сложили. Чињеница је међутим да су се, временом, због новца који је пристизао из Кукли-беговог вакуфа, и текија и имарет почели називати његовим именом. Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi (даље VKA), *Vakfiye defterleri* (даље VA) 1215, 62; BOA, *Muallim Cevdet Tasnifi* (даље *Cevdet*), *Evkâf*, 28864, 29215. Данас на терену нема трагова ових објеката.

²⁶ D. Bojanić-Lukač, *Les mousallas dans la ville Balkanique*, *La Culture Urbaine des Balkans (XV–XIX Siècles)* 3; *La ville dans les Balkans depuis la fin du Moyen Age jusqu'au debut du XX siècle*, Belgrad–Paris 1991, 74.

²⁷ M. Kiel, Prizren. *Kosova'da tarihî bir şehir*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt 34, Istanbul 2007, 349.

²⁸ Године 2002. призренска мусала је обновљена, подигнути су михраб и мимбер и чесма за обредно прање, а околни простор је уређен и ограђен.

²⁹ Рикабдар, службеник султанове Личне (Хас) одаје. Дужност му је била да помогне владару да се попне и сиђе с коња, као и да га прати у шетњи на коњу, придржавајући му узенгије. Такође је бринуо о његовој обући.

³⁰ 167 *Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530): dizin ve tıpkı basım*, II, Ankara 2004, 372, 392. О Јакуб-бегу се до сада није знало ништа. На основу не баш поузданих навода Ивана Јастребова, руског конзула у Призрену, и призренског муфтије Мехмед Тахира из XIX века (детаљније в. Н. Kaleši i

месцид је опстао захваљујући даровима обичних грађана.³¹ Рестауриран је више пута и најзад претворен у Араста џамију, названу тако јер је на тргу на коме се налазила у међувремену изграђена Араста (Затворена) чаршија.³²

У другој половини XV века изграђени су месциди Ајас-бега, писара Синана и Илијаса Куке, као и хамам Ахмед-бега Евреноса.³³ У пописима се ближе не објашњава ко је Ајас-бег, али се, скоро извесно, ради о Ајас-бегу, сину Абдулхаја, који је 1470. године заменио Иса-бега Исхакоглуа, заповедника скопско-босанског крајишта, на положају босанског санџакбега. У периоду од 1470. до 1484. он је у два наврата био на месту херцеговачког, босанског и једном ђустендилског санџакбега.³⁴ Који положај је заузимао пре 1470. године није познато, али има основа да се претпостави, управо због везе са скопско-босанским крајиштем, да је једно време био санџакбег Призрена и да је тада изградио месцид, око кога је формирана махала названа по завештачу.³⁵ Овај објект до данас

I. Redžep, *Kukli-beg*, 159, нап. 6) претпоставља се да је потомак чувеног газије Евренос-бега. Распољиви турски извори не помињу његово порекло, али зато наводе његову функцију. У попису 167 *Muhâsebe Defteri*, 392, стоји: „Evkâf-ı Ya‘kûb Beğ rikâbdâr, dizdâr-i kal‘a-i Prizrin“, а у BOA, TD 368, 463: „Vakf-ı mescid-i merhûm Ya‘kûb Beğ, rikâbdâr-i merhûm Sultân Mehmed Hân ...“. Идентичан текст се налази и у опширним дефтерима из 1571. и 1591. године. Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 551; Ankara, Tapu Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (даље ККА), TD 55, 194а.

³¹ За одржавање месцида, Јакуб-бег је основао вакуф коме је приложио седам дућана и воденицу с четири жрвња. До четрдесетих година XVI века вакуф је добио још два дућана, док је воденица привремено запуштена. Тада су извесни хоџа Шабан и госпа Калча завештали шест, односно четири дућана у корист његовог месцида, чији је укупни годишњи приход износио 1.568 акчи. Госпа Калча је још завештала и кућу са окућницом и повртњак. У време пописа 1571. године, од некадашњих 19, остало је само пет дућана и воденица која је у међувремену обновљена. Укупни приходи износили су 1.850 акчи. Није познато колики су приходи били двадесет година касније, јер опширни дефтер из 1591. садржи само препис података из 1571. године. BOA, TD 368, 463; Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 551; ККА, TD 55, 194а.

³² Н. Kaleši i I. Redžep, *Kukli-beg*, 159. Џамија је срушена 1967. године. Сачуван је само минарет који и данас стоји.

³³ 167 *Muhâsebe Defteri*, 392; BOA, TD 368, 463-464; Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 552, 556.

³⁴ Детаљније в. Н. Šabanović, *Dvije najstarije vakufname u Bosni*, Prilozi za orijentalnu filologiju 2 (1951) 33-34.

³⁵ Ајас-бег је у Призрену увакуфио и пет дућана, воденицу с четири жрвња и један виноград. BOA, TD 368, 464; Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 552, 556. ККА, TD 55, 194b.

није сачуван и не може се поуздано рећи где је био. С обзиром на то да се у опширним дефтерима XVI века за касније саграђени месцид Сузи челебије, који и данас постоји, наводи да је у махали Ајас-бега, јасно је да се налазио на левој страни Бистрице.³⁶ У препису Сузијеве вакуфнаме, оригинално настале 1513. године, пише, међутим, да је његов месцид подигнут у махали Илијаса Коце (Куке).³⁷ То значи да је, у међувремену, на простору махале Ајас-бега, као њој подређена, оформљена нова махала Илијаса Куке.³⁸

Месцид Илијаса Куке, родоначелника чувене беговске породице Кука, подигнут је вероватно крајем XV века на левој обали Бистрице, нешто даље од утврђења, и постоји и данас.³⁹ Још млађи месцид Сузи челебије саграђен је на самом рубу средњовековног насеља. Ајас-бегов, као најстарији, морао је зато бити у централном делу насеља на левој страни Бистрице, ближе тврђави, односно негде на Старом тргу (*Eski pazar*, Стари пазар), на простору између два дрвена моста (потоњег Каменог моста и Налет/Ланет ћуприје).⁴⁰

Отприлике у исто време када су своје задужбине градили Јакуб-бег и Ајас-бег и писар Синан је, нешто северније од месцида Јакуб-бега, подигао свој месцид који је касније прерастао у џамију, данас познату и као џамија Велишах или Љевиша. О Синану не знамо ништа јер у пописима нема ближе одреднице.⁴¹

³⁶ ВОА, TD 368, 464; Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 556; ККА, TD 55, 195b.

³⁷ Препис Сузијеве вакуфнаме настао је 1797. године. R. Virmiça, *Suzi ve Vakıf Eserleri*, Priştine 1998, 34, 39, 43.

³⁸ Вреди напоменути да су у попису из 1571. године у махали Ајас-бега уписана два имама; вероватно је један службовао у месциду Ајас-бега, а други у месциду Илијаса Куке.

³⁹ С. Николић, *Призрен*, 174–175, погрешно представља положај махале Илијаса Куке на цртежу бр. 54 (план Призрена из XVI и XVII века). Исти аутор уцртава махале које су формиране у каснијим вековима. Николић у даљем излагању износи доста погрешних претпоставки о времену настанка махала и џамија, нпр. да су Турци јаче населили Стару махалу тек половином XVII века када су претворили цркву Богородице Љевишке у џамију (!). Због ограниченог простора нисмо у могућности да указујемо на све ауторове погрешне наводе када је реч о османском периоду, па се стога нећемо на њих ни освртати.

⁴⁰ На претпостављеном месту Ајас-беговог месцида (в. Карта бр. 1) данас се налази џамија Сејди-бега, подигнута у XVII веку. Врло је могуће да је Сејди-бег обновио управо Ајас-бегов месцид.

⁴¹ Први помен махале јазичије (писара) Синана, што ће рећи и месцида око кога је формирана, датира тек из првих деценија 16. века (*167 Muhâsebe Defteri*, 372). Месцид је имао мали вакуф, који се састојао од једне воденице са четири камена, чији је годишњи приход средином века износио свега 120 акчи. ВОА, TD 368, 464.

Поред џамије, дервишке завије, имарета и неколико месцида, у првим деценијама османске управе саграђен је још један објекат оријенталне архитектуре – хамам. По традицији хамама су подизани на најпрометнијим местима у граду, обично чаршијама, јер су тамо могли да остваре високе приходе који су им били неопходни за редовно одржавање. Најстарији хамам у Призрену подигао је чувени вођа акинџија Шемседин (Евренок) Ахмед-бег (умро 1502. године), унук прослављеног крајишког заповедника Евреноса⁴² и учесник бројних османских похода.⁴³ Ахмед-бег је обављао дужност санџакбега Вучитрна од септембра до октобра 1478, а негде пред крај живота и дужност видинског санџакбега.⁴⁴ Могуће да је неко време био и на челу Призренског санџака и да је управо тада дао да се у Призрену изгради хамам. За издржавање овог објекта, који је имао одвојене просторије за мушкарце и жене (*çift hamam*), Ахмед-бег је увакуфио у Призрену чак 80 дућана и воденицу са десет жрвњева.⁴⁵ Хамам, који је био отворен за све становнике града без обзира на веру, саграђен је на мање од 100 m југоисточно од џамије султана Мехмеда (цркве Богородице Љевишке), вероватно на траси средњовековног водовода. Избор управо овог места за изградњу сведочи да је у средњем веку то било подручје живе трговачко-занатске активности. Ахмед-бегов хамам радио је током целог XVI века; четрдесетих година остваривао је приход од 10.000 акчи годишње, а цео призренски вакуф Евренос Ахмед-бега доносио је још 7.200 акчи од 89 дућана и 1.500 акчи од воденице са пет

⁴² Евренос-бег (умро 1417) и његови потомци подигли су бројне задужбине у неколико важних градова на путу *Via Egnatia* и тиме пресудно утицали на њихов даљи развој. О томе в. Н. W. Lowry, *The Shaping of the Ottoman Balkans, 1350–1550: the Conquest, Settlement and Infrastructural Development of Northern Greece*, Istanbul 2008.

⁴³ Ахмед-бег је учествовао у походу на Влашку (1462), Скадар (1478–79) и Мореју (1480–81). А. Kılıç, *Şemseddin Ahmed Bey ve (H. 904) 1498 Tarihli Vakfiyesine Göre Yenice-i Vardar Vakfi*, Akademik Bakış Dergisi 56 (Temmuz–Ağustos 2016) 457–458.

⁴⁴ Исто, 455–456. Вучитрнски санџак није основан 1462. године, како се овде наводи, већ око деценију раније. Према горепоменутом дефтеру војнука, *terminus post quem non* је март 1455.

⁴⁵ 167 *Muhâsebe Defteri*, 392; М. Kiel, *Prizren*, 339. Ахмед-бег је познат по својој градитељској активности; највише задужбина подигао је у месту Јенице Вардар, данас Гианитса у Грчкој, где је и сахрањен. Опширније в. М. Kiel, *Yenice-i Vardar (Vardar Yenicesi - Giannitsa). A forgotten Turkish cultural centre in Macedonia of the 15th and 16th century*, *Studia Byzantina et Neohellenica Neerlandica* III, Leiden 1972, 300–330; А. Kılıç, *Şemseddin Ahmed Bey*.

жрвњева.⁴⁶ Данас се на његовим остацима налазе просторије Археолошког музеја и Сахат кула.

До краја XV века у Призрену су формиране четири муслиманске заједнице: махала Џума џамије, махала Ајас-бега, махала Јакуб-бега, другим именом Чаршија и махала писара Синана. Положаји верских објеката око којих су настале (Карта бр. 1), јасно показују да су успостављање пуне контроле над хришћанским градом и његово османизовање, спровођени плански. Црква Богородице Љевишке била је највеће саборно место и духовни центар средњовековног Призрена, док су остали месциди изграђени на чворишним тачкама града, на трговима, који су међусобно били повезани главним градским саобраћајницама и мостовима.⁴⁷

Месцид Ајас-бега налазио се негде на Старом тргу, на левој обали Бистрице, а месцид Јакуб-бега на Чаршији, на десној обали Бистрице. Оба трга била су међусобно повезана мостовима и чинила су једну амбијенталну целину која је представљала трговачко средиште града. Чаршија је, уз то, једном од главних улица имала везу са црквом Богородице Љевишке – Џума џамијом, у чијој близини је био још један трг, док је са севера до ње водио главни прилазни пут насељу из правца Приштине. Месцид писара Синана налазио се северно од Чаршије, поред пута за Приштину, могуће близу места где се исти спајао са путем који је, преко Средачке и Сиринишке жупе, ишао за Скопље. Поставља се питање зашто је Синан изабрао баш ову локацију. Да ли је, осим раскрснице путева, у другој половини XV века ту било неких значајних објеката?

Данас се део града, североисточно од Синановог месцида назива Баждарана. Име је настало од турске речи *bacdarhane*, која означава зграду где се вршила наплата баца, кантарине, царине и других такси на промет

⁴⁶ ВОА, *TD* 368, 463. Део ових прихода служио је за издржавање Ахмед-бегових вакуфа у Јенице Вардару. М. Kiel, *Prizren*, 339. Број вакуфских дућана порастао је на 99 током друге половине XVI века. Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 551; ККА, *TD* 55, 194а.

⁴⁷ Простор око цркве је у средњем веку, такође, био једна од трговачких градских зона. Осим тога, тамо се једном годишње, у оквиру црквеног празника рођења Богородице (8. септембар), одржавао вишедневни сајам – панађур. После претварања цркве у џамију панађур је укинут, али су околне улице задржале занатско-трговачки карактер. Могуће да је црква Пресвете Богородице („Госпођина црква”, *kenise-i Gospodin*) у селу Кориша, преузела панађурску традицију Богородице Љевишке. Трогодишњи закуп прихода коришког панађура у првој половини XVI века износио је 1.000 акчи. *167 Muhasebe Defteri*, 371.

робе на велико.⁴⁸ Овај објекат се обично налазио на излазу из града, у близини мостова, код градских капија и слично, на простору довољно великом да се смести трговачки караван са робом док не обави неопходну процедуру. У непосредној близини баждаране, односно царинарнице, налазила су се складишта.⁴⁹

Призренска царина је доносила значајан приход српским владарима. Њени закупци су, током XIV века, били Дубровчани, а за једног од њих, Миху Буниха зна се да је живео у згради царинарнице.⁵⁰ Није познато где се налазио овај објекат. Међутим, ако се има у виду место укрштања прилазних путева из правца Приштине и Скопља, положај царинарнице у турско доба и, најзад, близина једног од првих подигнутих градских месцида, није без основа претпоставити да се зграда средњовековне царине налазила на простору између данашње џамије Љевиша и Баждаране. Ако је наша претпоставка тачна, значи да је и писар Синан изабрао једну од кључних позиција у граду, што би био доказ више да се у првим деценијама османске власти, подизању месцида приступало плански.

Као што је већ речено, муслиманско становништво Призрена друге половине XV века било је организовано у четири градске заједнице, махале. На њиховом су челу стајали имами Џума џамије, месцида Јакуб-бега, Ајас-бега и писара Синана.⁵¹ Ове махале нису представљале урбане целине, односно верски хомогене градске четврти, већ друштвено-

⁴⁸ Бац је врста таксе на унутрашњу трговину. Наплаћиван је за робу које је стизала у град у коњским и колским товарима, обично у износу од 2,5% од вредности робе. За производе попут соли, масла, меда, пиринча и другог, који су морали да се мере на великим вагама – капанима (кантарима) наплаћивана је кантарина, а за робу коју су доносили страни трговци или која је била намењена извозу, плаћана је царина. D. Bojanić, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za Smederevsku, Kruševačku i Vidinsku oblast*, Beograd 1974, 134; S. Faroqi, *Towns and townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, crafts and food production in an urban setting, 1520–1650*, Cambridge–New York 1984, 69, 71.

⁴⁹ Овако су изгледале царинарнице и у предтурско доба. У Дријеву је зграда царине била обезбеђена оградом са капијом, а одмах поред су била складишта соли. Д. Ковачевић-Којић, *О насељу Дријева и његовом положају*, Градски живот у Србији и Босни XIV–XV вијек, Београд 2007, 94.

⁵⁰ Детаљно в. С. Мишић и Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 33, 36.

⁵¹ Имами су бележили податке о рођенима и умрлима, склапали бракове, бринули о образовању деце, јавном реду и миру и поштовању обичаја и морала; без њиховог јемства нико није могао постати припадник махале. M. Bayartan, *Osmanlı şehrinde bir idari birim: mahalle*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi 13 (2005) 102–103.

административне ентитете, чија је функција била да држе на окупу и под контролом градско становништво исламске вероисповести, и да обезбеде ефикасну наплату пореза (авариза).⁵² С обзиром на то да су не тако бројни муслимани у првим деценијама османске власти живели у различитим деловима града, њихове махале су у просторном смислу „покривале“ скоро цео Призрен.

Карта бр. 1
Муслиманске махале Призрена крајем XV века

⁵² Порез који су плаћали сви становници града, осим повлашћених лица, без обзира на вероисповест и припадност рајинском или војничком слоју. За праведно разрезивање авариза на припаднике једне махале и његово прикупљање био је задужен имам.

У наредним годинама, због исламизације и повећања броја становника, формиране су нове муслиманске махале што је довело до смањивања „територије“ првобитне четири муслиманске заједнице (Карта бр. 2). Иако су већ половином XVI века муслимани постали већина у граду, њихове махале, као ни хришћанске уосталом, нису биле хомогене, тј. нису представљале физички раздвојене градске четврти. На просторном плану махале су се преклапале, па су чак носиле и иста имена, муслиманска „Јакуб-бег или Чаршија“ и хришћанска „Петар Никола или Чаршија“ (Карта бр. 2).

Урбанизација Призрена у време територијалног и привредног успона Царства: вакуфи прве половине XVI века

Почетком XVI века Призрен је за собом имао већ неколико деценија редовне османске управе. Иако су у претходном периоду преко њега водили путеви које је османска војска користила у походима на Албанију и Босну, а у самом граду живели бројни крајишници (акинџије), привредни и демографски развој града и његове шире околине није био угрожен. Релативни напредак у позном XV и првој половини XVI века утицали су на демографски раст, а територијална експанзија Царства на популарност ислама и све учесталију појаву конвертита. Неки од најпознатијих призренских задужбинара били су управо ови „нови муслимани“. Они су, у складу с новим потребама града, подизали не само богомоље, већ и мостове, школе, чесме и на десетине привредних објеката.

Ахмед-бег, унук чувеног албанског великаша Дукађина, дошао је као младић у Истанбул, примио ислам и ступио у дворску службу. Заузимао је разне високе положаје, постао царски зет и на крају велики везир (децембар 1514 – март 1515).⁵³ У Призрену је саградио месџид, у тадашњој махали Џума џамије.⁵⁴ Данас је познат као џамија Ахмед-бега или Табакхане џамија.

Песник, дервиш и војник хришћанског порекла, већ помињани Сузи челебија (1455/65–1524), ратовао је у младости под командом Али-бега Михалоглуа и о томе саставио спев „Књига освајања“. Године 1513, у

⁵³ Био је ожењен Ајшом, унуком Бајазита II, а затим Фатмом, ћерком Селима I. H. W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany 2003, 127.

⁵⁴ Издржавао се од прихода једне воденице са три млинска камена, две ливаде и чифтлика и винограда у селу Врбница. BOA, TD 368, 464.

махали Ајас-бега (Илијаса Куке) завршио је изградњу месцида у оквиру којег је била и школа с библиотеком. Део града око Сузијевог месцида почео се временом називати Сузијева махала или Табачка.⁵⁵

Отприлике у исто време, југозападно од Сузијевог, месцид је подигао и извесни Хаџи Касим. Данас је његова богомоља позната и као Тоска џамија.⁵⁶

Карактеристично за ове месциде јесте да су, за разлику од месцида из претходног периода, који су грађени на местима на којима је у будућности требало да буде више муслимана, ови подигнути тамо где је муслимана већ било. Сва три месцида налазила су се на периферији, у западном делу града, од тога прва два на једном од најмање атрактивних градских простора, у близини штавионица. Коже су биле значајан извозни артикал и у предтурско доба, па стога верујемо да табачке радионице поред реке Бистрице датирају још из средњег века. Штавионице су морале

⁵⁵ За живота Сузи је обављао службу имама и мујезина, а за издржавање вакуфа наменио је приходе од: воденице са три жрвња, једне ваљавице за сукно, једне ливаде и чифтлика у селу Гражданик поред Призрена (*усто*). Према народној традицији Сузи је изградио и чесму и камени мост у Табачкој махали, али о овим објектима нема помена у његовој вакуфнама. R. Virmića, *Suzi*, 38–44, 48, 69–75.

⁵⁶ За сада први помен месцида махале Хаџи Касима налази се у Кукли Мехмед-беговој вакуфнама из 1538. године (имаму и мујезину овог месцида намењена је извесна свота новца за рецитовање одређених делова Курана). Н. Kaleši i I. Redžep, *Kukli-beg*, 164. Расположиви османски извори XVI века не доносе вести о овој личности. Према несигурним наводима призренског муфтије Мехмеда Тахира (XIX век), Хаџи Касим је био припадник Кукли-бегове пратње, задужен да брине о коњима, нека врста ондашњег ветеринара (*baytar*). На натпису састављеном 1831/32. године, поводом једне од обнова Хаџи Касимове џамије, пише да је призренски валија Махмуд-паша обновио срушену џамију Кукли-бега. М. К. Özergin, Н. Kaleşi, İ. Eren, *Prizren kitabeleri*, Vakıflar Dergisi 7 (1968) 88. На основу овога R. Virmića, *Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi*, Ankara 2010, 145–150, закључује да је први градитељ богомоље заправо Кукли Мехмед-бег, односно да месцида у Хаџи Касимовој махали није ни било, док га Кукли-бег није саградио Хаџи Касиму у част. Нама се, ипак, чини логичнијим да је оснивач махале, Хаџи Касим, подигао месцид (који није морао бити знатан грађевински објекат), а да је Кукли-бег касније издвојио одређени новац из свог вакуфа за његово издржавање и, вероватно га у извесној мери обновио и/или доградио. Чињеница је, међутим, што потврђује и претходно наведени натпис, да се временом овај месцид почео сматрати Кукли Мехмед-беговим вакуфом јер се и у архивској грађи друге половине XVIII века помиње као „месцид Кукли Мехмед-бега у махали Хаџи Касим-паша у Призрену“. VKA, *IA 1171*, 156.

да се налазе поред воде, а због непријатног мириса и отпада који су испуштале, једино место за њихову изградњу било је на излазу из града.⁵⁷ Из истог разлога ту се налазила и кланица, а могуће и радионице за израду лојаница и сапуна.⁵⁸

Чињеница да се у овом делу града крајем XV и почетком XVI века број муслимана увећао у тој мери да је било потребно изградити три богомоље, говори о томе да су се муслиманске придошлице превасходно насељавале на периферији, где је било места за изградњу нових кућа. У другој половини XVI века Табачка махала, која је обухватала и десну и леву обалу Бистрице (простор око Ахмед-беговог и Сузијевог месцида) и махала Хаџи Касима, на левој страни Бистрице, и званично су регистроване у османским дефтерима. Табачка махала је вођена као самостална, док се за ову другу у пописима из 1571. и 1591. године наглашава да припада махали Ајас-бега.⁵⁹

Песник Суџуди, пореклом из Призрена, познат по делу *Селимама*, у коме је у римованој прози и стиховима опевао освајања Селима I, изградио је мост у близини чаршије у махали Старе (Џума) џамије.⁶⁰ Један мост преко Бистрице саградио је и извесни субаша⁶¹ Искендер, али његова локација није позната.⁶²

Међу призренским задужбинарима прве половине XVI века био је још један субаша, Хасан, који је направио каравансарај и седам дућана. У истом периоду каравансарај је подигао и неки војвода Мехмед, син писара Хизира.⁶³

⁵⁷ Призрен је био највећи центар Косова и Метохије за производњу козјих и јарећих кожа. Т. Поповић, *Кордовани и монтоници у балканском извозу XVI века*, Историјски часопис 36 (1989) 65–66.

⁵⁸ Државни приход од призренске кланице у XVI веку износио је између 1.200 и 1.300 акчи годишње, рачунајући по једну акчу на сваке четири заклане овце или козе. ВОА, *TD* 368, 51; Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 61; ККА, *TD* 55, 16b.

⁵⁹ Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 53, 55. ККА, *TD* 55, 13b. У народу су називи ових махала били у употреби и раније.

⁶⁰ Н. Kaleši i I. Redžep, *Kukli-beg*, 159–160. Ово је чаршија/трг на коме се налазио хамам Ахмед-бега Евреноса. Суџудијев мост постоји и данас; познат је и као Беледије мост.

⁶¹ Старешина градског насеља; бринуо је о јавном реду и безбедности, изградњи и поправци улица и комуналних објеката и слично. Термин је коришћен и за старешину мање области или групе људи.

⁶² ВОА, *TD* 368, 464.

⁶³ *Исто*, 463, 464.

Изградња нових каравансараја је показатељ привредног напретка града, који се можда најбоље очитује кроз задужбинарску активност Мехмед-бега, сина Хизира Куке, унука Илијаса Куке. О овој, за урбани развој Призрена, значајној личности мало се зна.⁶⁴ За сада једини расположиви извор јесте његова вакуфнама, која је, према преписима исте из XVII и XIX века, састављена у марту 1538. године.⁶⁵ Неколико биографских података о Кукли-бегу налази се и у једној призренској хроници из друге половине XIX века⁶⁶. Према њеним наводима, Мехмед-бег је био „намесник од Скадра на запад до Босне на север“, односно „валија од Солуна до Босне“. Умро је 1555/56. године. Имао је кућу, „двор“, у ополском селу Зинову; тамо је и турбе у коме су му сахрањени жена, ћерка и син, помрли још за његовог живота. Колико су сви ови наводи тачни, за сада није могуће утврдити. Чињеница је да је Мехмед-бег био мртав у време пописа завршеног 1571. године, да је имао жену Хурију, која га је надживела и која је завештала приходе 15 призренских дућана за одржавање градских чесми⁶⁷, као и да су му 1571. били живи

⁶⁴ Биографија Кукли-бега, коју је саставио руски конзул у Призрену И. С. Јастребов, *Синан Паша и Кукли Бег*, Гласник Српског ученог друштва 43 (1876) 19–32; исти, *Податци за историју српске цркве*, Београд 1879, 103–123, представља низ углавном погрешних претпоставки и домишљања, изнетих у недостатку било каквих релевантних извора.

⁶⁵ Врло слободан превод већих одломака преписа вакуфнаме из XVII века на руски језик урадио је И. С. Јастребов, *Синан Паша и Кукли Бег*, 22–27. Издање преписа из XIX века на српски језик објавили су Н. Kaleši i I. Redžep, *Kukli-beg*, док је превод истог на савремени турски језик, са факсимилом документа и транскрипцијом османског текста, урадио R. Virmića, *Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi*. У оба преписа вакуфнаме, грешком преписивача, име оца Мехмед-бега уписано је као Хајрудин, уместо Хизир, како је исправно. Наиме, у османском попису из 1571. године, на више места помиње се тада већ покојни Мехмед-бег, син Хизира Куке. Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 53, 56, 77 (овде погрешно прочитано Џафер), 183, 184, 551, 552. На надгробном натпису Мехмед-бега такође пише да му се отац звао Хизир (овај натпис више не постоји, а својевремено је, приликом преписивања, погрешно датиран 1585. годином). М. К. Özergin, Н. Kaleši, I. Eren, *Prizren kitabeleri*, 81. Такође, на надгробном натпису Мехмед-беговог сина Сулејмана, као име оца, односно деде, стоји Хизир. R. Virmića, *Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi*, 71.

⁶⁶ Аутор ове версификоване хронике на арапском језику, настале седамдесетих година XIX века, био је призренски муфтија Мехмед Тахир. Н. Kaleši i I. Redžep, *Kukli-beg*, 139, 140, 144. Опширније о хроници в. R. Virmića, *Hacı Mehmet Tahir Efendi – Menakıb*, Prizren 2001.

⁶⁷ Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 552.

синови Алија и Мустафа, који су поседовали имања у селима у околини Призрена.⁶⁸

Мехмед-бег је, судећи према броју задужбина, био истакнута личност; сигурно да је заузимао и положај санџакбега, али које области и када, можемо само да претпоставимо. Саградио је на десетине објеката од Скадра и Љеша до Скопља. Између осталог десет каравансараја на путу од Скадра до Призрена, мост на Вардару код Тетова, џамију и хамам у ополском селу Зинову и многе друге. У самом Призрену подигао је три каравансараја, џамију, преко сто дућана,⁶⁹ три складишта и обновио месџид свог деде Илијаса.⁷⁰ Побројани објекти грађени су сигурно више година и у различитим периодима. Већина њих имала је своје посебне вакуфнаме. У препису вакуфнаме, у коме стоји да је оверена 1538. године, сви објекти наведени су скупа, што би требало да значи да су до те године сви били завршени. Сумњу, међутим, побуђује чињеница да у попису призренских вакуфа састављеном четрдесетих година XVI века нема ниједног од три Мехмед-бегова каравансараја нити његове џамије, као ни многобројних дућана. Уписан је само каравансарај већ поменутог војводе Мехмеда сина писара Хизира (sic!), у чији је вакуф улазило још шест дућана и воденица с два жрвња у Призрену и дућани и један хамам у области Арнаутских хасова (*Haslar*).⁷¹ Индикативно је да је Кукли Мехмед-бег, у оквиру свог вакуфа, имао управо једну воденицу с два жрвња,⁷² а да село Зиново у коме је изградио хамам припада

⁶⁸ Али је имао чифтлике и винограде у селима Влашња, Мамуша, Бела Црква и Горњи Рибник, док је Мустафа поседовао земљу у Мамуши и Призрену. Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 56, 77, 183, 184, 240, 243.

⁶⁹ У вакуфнама се наводи укупно 107 дућана на различитим местима у граду и непознат број дућана подигнутих уз зид једног од каравансараја. Н. Kaleši i I. Redžep, *Kukli-beg*, 159–160.

⁷⁰ Н. Kaleši i I. Redžep, *Kukli-beg*, 145–146, претпостављају да је Илијас Кукин месџид подигао заправо Мехмед-бег, њему у част. Ми се с тим не бисмо сложили. Сматрамо да је Мехмед Кука обновио и, могуће, значајније реконструисао задужбину свог деде, као што су то касније чинили и његови потомци. То је, вероватно, разлог што га данас многи Призренци сматрају првим задужбинаром.

⁷¹ ВОА, *TD 368*, 464. Кадилук Арнаутских хасова обухватао је пределе северо-западно, западно и југозападно од Призрена и делове данашње североисточне Албаније, области Опоља, Горе, Паштрика, Домштице, Рудине, Радовине и неколико села Дебарске нахије.

⁷² Ову воденицу купио је од извесног Хусрев челебије. Поред тога, поседовао је пет жрвњева у воденици код Старог пазара која је била позната као „воденице

кадилуку Арнаутских хасова.⁷³ Да ли се ради о коинциденцији или о истој личности, тема је неких будућих истраживања. Није нереална ни претпоставка да је Мехмед-бег обављао дужност војводе⁷⁴ четрдесетих година XVI века, а да је након тога ступио на положај санџакбега и тада подигао џамију у Призрену и друге објекте. У попису вакуфа у призренском дефтеру из 1571. године регистрована је џамија тада већ покојног Мехмед-бега, сина Хизира Куке и део вакуфских некретнина чији је годишњи приход износио 73.000 акчи.⁷⁵ Џамија је изграђена на простору Чаршије и данас је позната као Сарач џамија. У оквиру ње се налазила и основна школа.⁷⁶

Кукли-бег, који је пре свега био посвећен изградњи лукративних, а не богоугодних објеката, заслужан је за ширење трговачког средишта Призрена (Стари трг и Чаршија). Један од три његова каравансараја налазио се одмах поред Јакуб-беговог месџида,⁷⁷ други, који се састојао од приземља и спрата, био је на Старом тргу (пазару), на обали Бистрице, а трећи се граничио с неком црквом.⁷⁸ Претпостављамо да се ради о цркви Св. Николе (ктитора Драгослава Тутића), која се налазила у близини. На Старом пазару Кукли-бег је имао и три складишта и педесет дућана, док је отприлике исто толико дућана имао и у Чаршији, као и на тргу у махали Џума џамије.⁷⁹

Кукли-бегова вакуфнама садржи и неке занимљиве податке за реконструкцију средњовековног града. У њој налазимо помен Атмејдана, у близини мусале, на северозападном ободу Призрена.⁸⁰ Нема сумње да се овде ради о „потечишту“, тркалишту, на коме су се у предтурско доба

Паштровића“ (*Paštro-oğlu değirmenleri*) и један жрвањ у близини Сарачке чаршије, који је купио од неког Радосава и Анке. У тој истој згради воденице, жрвањ је имао и извесни Мустафа, син попа (*Papas oğlu*). Н. Kaleši i I. Redžep, *Kukli-beg*, 160–161.

⁷³ Исто, 160.

⁷⁴ Представник санџакбега у кадилуку или нахији задужен за прикупљање пореза; управник санџакбеговог хаса.

⁷⁵ Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 551.

⁷⁶ Подаци о Кукли-беговом мектебу налазе се у изворима из XVIII века. VKA, *VA 1171*, 161; *VA 1215*, 62.

⁷⁷ Био је у функцији и у другој половини XIX века. Н. Kaleši i I. Redžep, *Kukli-beg*, 159.

⁷⁸ Исто, 159–160.

⁷⁹ Исто.

⁸⁰ Половином XVI века на западној и северозападној периферији града налазиле су се ливаде, виноград, баште, воћњаци и један јаз за појење стоке. Исто, 160–161.

одржавале витешке игре. Појединачна надметања, гађање прстена, трке коња и кола и друго, одржаване су и у местима мањим од Призрена, попут Приштине.⁸¹ Традицију витешких надметања имали су и Турци Османлије. Мајстори јахања и „војничких игара“, они који су се истакли на турниру, носили су назив циндије. Међу циндијама је било војника различитог ранга, од обичних јаничара до спахија и бегова, али и писара, ћехаја и војвода. Неки од њих били су вешти у коњичким акробацијама; изводили су их на јавним свечаностима и скуповима, а радили су и као учитељи јахања.⁸² Године 1571. у селима у околини Призрена регистровани су поседи 42 циндија,⁸³ што показује да је призренски хиподром и под Турцима служио истој сврси. На Атмегдану је, претпостављамо, вршена и прозивка санџачке војске пред полазак у поход.⁸⁴

Исламизација и њен утицај на преображај градског простора

Први муслимански становници Призрена били су крајишници – акинџије и припадници османске провинцијске администрације, као и трговци и занатлије пристигли из разних градова Румелије, могуће и из Анадолије. Колико је етничких Турака и других муслимана било у другој половини XV века није познато. Најранији демографски подаци потичу тек с из прве половине XVI века и они показују да је Призрен тада још увек био доминантно хришћански град.⁸⁵

Муслимани, којима је турски језик био матерњи, иако у мањини, чинили су највећи део градске елите. Они су били носиоци специфичне

⁸¹ К. Лиречек, *Историја Срба*, II, 269–270. Опширније в. С. Бојанин, *Забаве и светковине у средњовековној Србији*, Београд 2005, 343–368.

⁸² Опширније в. А. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo 1975, 75–76.

⁸³ Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 36, 42, 45, 68, 69, 72 и даље.

⁸⁴ Топоним Атмегдан сачуван је до данас. П. Костић, *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и почетком XX века (са успоменама писца)*, Скопље 1933, 105, пише да су се и у његово време богати Призренци муслимани занимали спортовима, тркама и ловом са соколовима. „Они гајише и одличну расу коња. Отуда на западној страни Призрена има изванштан простор који се зове Ат мегдан“.

⁸⁵ Османски пописи не региструју лица која нису плаћала рајинске порезе, односно припаднике војничког слоја који су углавном били муслимани. Премда је због тога број муслимана био већи него што је приказано на табели, и даље је био знатно мањи од броја хришћана.

Табела бр. 1: *Призрен 1530. године*⁸⁶
куће (к), акинџије (а), неожењени (н), удовице (у)

Муслимани			Хришћани							
Махала	к	а	Махала	к	н	у	махала	к	н	у
Џума џамија	95	6	поп Димитрије ⁸⁷	30	4	15	Оливер злавчар (?)	28	6	11
Ајас-бег	28	11	Стари пазар	45	3	15	Петар Никола	26	3	18
Јакуб-бег-Чаршија	28	10	Вук Димитрије	38	3	13	Богој Рибар ⁸⁸	38	5	9
писар Синан	79	13	Никола Мамзић ⁸⁹	69	8	19	Васиљ	58	5	18
							Радомир	64	10	20
Укупно	230	40					Укупно	396	47	138

османске културе, која је представљала мешавину високе дворске културе и културе крајишта, акинџија, дервиша и преобраћеника.⁹⁰ Подизањем задужбина, тј. ширењем мреже исламских верских, образовних и добротворних институција (џамија, месџида, школа, јавних кухиња и текија⁹¹) они су помагали и јачали муслиманску заједницу Призрена, али истовремено и утицали на исламизацију домаћег хришћанског становништва.

До треће четвртине XV века прелазак на ислам био је спорадична појава на Балкану. Први конвертити били су истакнути појединци који су преверавањем настојали да сачувају привилегован положај и још чвршће се вежу за владајући слој Османског царства. Тек крајем XV

⁸⁶ 167 *Muhâsebe Defteri*, 372.

⁸⁷ Другим именом Ђур брат Радослава.

⁸⁸ Другим именом Костадин Никола.

⁸⁹ Другим именом Петко син Цветка.

⁹⁰ О неким аспектима преузимања средњовековне материјалне и духовне културе и њеној адаптацији од стране поменутих носилаца османске културе в. О. Zirojević, *Prizren, la ville de la continuité*, *La Culture Urbaine des Balkans (XV–XIX Siècles)* 3; *La ville dans les Balkans depuis la fin du Moyen Age jusqu'au debut du XX siècle*, Belgrad–Paris 1991, 87–93.

⁹¹ Осим текије (завије) код мусале, у Призрену је током XVI века сигурно основано још неколико текија, али ми о томе, за сада, немамо података. Нешто више сазнања имамо о дервишима крајем XVI и у XVII веку. Године 1589/90. шејх Муса ефендија основао је текију реда Синанија у Табачкој махали. Године 1655/56. шејх Хасан је основао текију Кадирија, која и данас постоји у махали Курила. Карабашије, огранак Халветија, основале су текију 1699/1700. Нове текије осниване су и у XVIII веку. М. Kiel, *Prizren*, 340; исти, *Prizren, Kosova'da tarihî bir şehir*, 350.

века и, нарочито, у првим деценијама XVI, ислам се почео ширити у градовима, а нешто мањим интензитетом и у селима. Занатлије су, по правилу, међу првима прелазиле на ислам, а разлог томе је, како се претпоставља, притисак тржишта, односно фаворизовање производа и услуга муслиманских занатлија од стране муслиманске градске елите.⁹² С обзиром на то да располажемо само сажетим пописом из 1530. године не можемо да утврдимо колико је било конвертита међу тадашњих 38% муслиманског градског становништва.⁹³

Пре 1548. године, када је завршен нови попис санџака, муслимани су постали већина у Призрену (53%). Примање ислама у време највећег успона Османског царства, владавине султана Сулејмана Законодавца (1520–1566), било је масовно, што потврђује податак о чак 54% „Абдулахових синова“, конвертита.⁹⁴ Они су уписани у свим махалама, па и у, условно речено периферној, махали писара Синана, што доказује да је и тај део града својевремено улазио у границе средњовековног Призрена. Занимљиво је да ниједан од преобраћеника није задржао очево, хришћанско име. Као да су што пре хтели да пригрле нови религиозни и друштвени идентитет и утопе се у муслиманску средину.⁹⁵

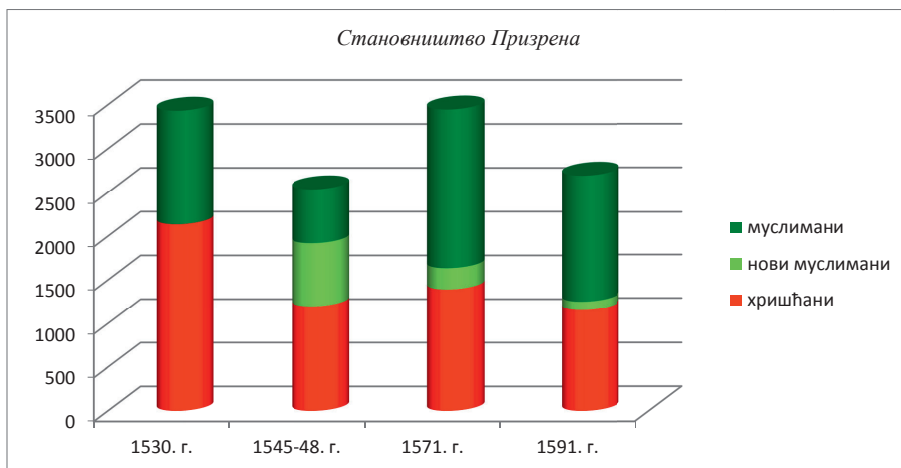
⁹² М. Соколки, *Исламизација у Македонији у XV и XVI веку*, Историјски часопис 22 (1975) 77; А. Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670–1730*, Leiden–Boston 2004, 48–49, 97.

⁹³ Све проценте у раду израчунавали смо у односу на претпостављени број становника, а не у односу на број регистрованих пореских категорија (кућа, удовица итд). То значи да смо сваку од категорија множили одговарајућим коефицијентом: муслиманско домаћинство – 4,8; хришћанско домаћинство – 4,4; удовичко домаћинство – 2,5; неожењени – 1. Исти принцип применили смо у изради графикана. Коефицијенти преузети од М. Рашевић, *Демографске прилике и становништво*, Насеља и становништво Области Бранковића 1455. године, Београд 2001, 424–431. Акинџије смо обрачунавали према истом коефицијенту као муслиманско домаћинство.

⁹⁴ ВОА, *TD 368*, 43–45. Ово је недатиран попис који је настао у време владавине султана Сулејмана Законодавца. У науци се сматра да је настао око 1550. године или прецизније у периоду 1545–1548. када су вршени пописи суседних санџака, Вучитрнског, Зворничког и других.

⁹⁵ То није био случај са конвертитима на селу. Они су неретко задржавали хришћански патроним као средство идентификације пред османским властима. Таквих примера има у попису из 1571. године и код Срба и код Албанаца. Разлог је вероватно тај што су живели у доминантно хришћанском окружењу (према нашим истраживањима само 9% становништва у селима Призренске нахије примило је ислам) и зато што су држали очеве баштине. Т. Katić, *The Sancak of*

Примање ислама упадљиво се успорило током друге половине XVI века, али је и даље било изражено. Године 1571. међу уписаним призренским муслиманима је 12% конвертита, а 1591. свега 7%.

Графикон бр. 1

Интензивна исламизација утицала је на свеобухватну трансформацију града, како његовог физичког простора тако и духовне климе. Призрен је до половине XVI века стекао репутацију „фонтане песника“ (*şâir menbai*) и једне од културних престоница Румелије.⁹⁶ У граду је подигнут већи број џамија и месцида, од којих неки у четвртима, раније насељеним искључиво хришћанским становништвом. Тако је, на пример, почетком друге половине XVI века џамија Хасан челебије саграђена у Никола Мамзић махали и од тада се она води као махала Мамзић, другим именом Хасан челебија.⁹⁷ Двадесетих година XVI века ова хришћанска махала бројала је око 360

Prizren in the 15th and 16th Century, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 33 (2013) 128.

⁹⁶ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü 'ş-şuara*, II, hazırl. F. Kılıç, İstanbul 2010, 904.

⁹⁷ Хасан челебија се помиње као покојни 1571. године. Његов вакуф вредео је преко 68.000 акчи, а међу некретнинама је девет дућана, воденица са два жрвња и један виноград. Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 57, 551; ККА, TD 55, 15а. Џамија Хасан челебије није сачувана. На Карти бр. 2 означили смо место на коме претпостављамо да се налазила, а на коме је данас џамија Мудериз Али ефендије.

лица,⁹⁸ а затим се све више осипа; половином века у њој живи око 230 Срба⁹⁹, 1571. године 195, а 1591. око 180.¹⁰⁰

Педесетих и шездесетих година XVI века изграђени су и месциди емина Мехмеда, Дервиш челебије, Будак хоџе, Хаџи Рамазана и преводиоца (терџумана) Искендера.¹⁰¹ Око већине њих су у првој половини XVII века формиране засебне махале: махала Дервиш челебије, махала Хаџи Рамазана и махала терџумана Искендера (данас Драгоман махала) подређена махали катиба Синана.¹⁰²

У призренском дефтеру из 1571. године помињу се још месцид Љевиша,¹⁰³ који је имао своју махалу, издвојену из махале Старе џамије, и месцид Терзије.¹⁰⁴ Око овог последњег се касније формирала махала¹⁰⁵ и то на простору Мамзић махале.¹⁰⁶

⁹⁸ 167 *Muhâsebe Defteri*, 372. Конкретне податке о броју кућа, неожењених и удовица за ову и наредне године в. напред, Табелу бр. 3.

⁹⁹ БОА, *TD* 368, 46–47.

¹⁰⁰ Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 57; ККА, *TD* 55, 15а.

¹⁰¹ Вакуфи наведених месцида располагали су значајним свотама: Хаџи Рамазанов са 90.000 акчи, Дервиш челебијин са 80.000 акчи, вакуф емина Мехмеда са 70.000 акчи, а вакуфи Будак хоџе и преводиоца Искендера са по 40.000 акчи. Уз то је овај последњи имао и пет дућана, два винограда код села Љубижде и кућу у Призрену, коју је вакуфу завештао остарели јаничар Хаџи Сулејман. Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 53, 552–553, 555. Хаџи Рамазанов месцид је данас познат као Чорагина џамија, Дервиш челебијин као џамија Мевлане Џафер ефендије или Јенимале џамија, а преводиоца Искендера као Драгоман џамија. Будак хоџина џамија срушена је педесетих година прошлог века. Налазила се на месту где је данас зграда Окружног суда Призрена, на десној обали Бистрице, у близини Табачке џамије. R. Virmića, *Prizren camileri*, Prizren 1996, 80, 85, 109, 161. Уз овај месцид био је саграђен и мектеб (основна школа). VKA, *VA* 1171, 157. Тачан положај месцида емина Мехмеда нисмо могли да утврдимо. За њега једино знамо да се налазио у махали јазичи (писара) Синана, која је због тога почела да носи и други назив – махала емина Мехмеда. Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 53.

¹⁰² БОА, *Kâmil Kereci Defteri* (даље *KK.d*) 2607, *Mevkufat kalemi*, no. 62, 6–8.

¹⁰³ Није идентичан с месцидом писара Синана у ово време, али је могуће да се налазио негде у његовој близини, тако да је касније, када је нестао, његово име преузео Синанов месцид. Не треба искључити ни могућност да је дошло до спајања махале Љевиша и махале писара Синана, па отуда данас двојни назив џамије јазичије Синана – Велишах/Љевиша.

¹⁰⁴ Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 52, 54. Могуће да је на његовим основама у XVIII веку подигнута данашња џамија Терзије Мехмеда, у народу позната као Терзимахале џамија.

¹⁰⁵ Махала терзије Мемџа. БОА, *KK.d* 2607, *Mevkufat kalemi*, no. 62, 5.

¹⁰⁶ И. С. Јастребов, *Податци за историју српске цркве*, 73.

Нешто пре 1571. године знатно је проширена постојећа средњовековна градска водоводна мрежа. Заслужан за то је, највероватније, извесни Касим-бег (покојни 1571. године) који је увакуфио односно дао под интерес 25.000 акчи, с тим да се камата троши за поправку призренског водовода.¹⁰⁷

Табела бр. 2: Муслимански порески обвезници Призрена

Махала	1530	1545–1548	1571	1591
Џума џамија	101	108	65	53
Ајас-бег	39	64	42	15
Јакуб-бег-Чаршија	38	17	31	18
писар Синан	92	89	79	71
Љевиша	-	-	37	50
Хаџи Касим	-	-	52	48
Курила	-	-	56	31
Табачка	-	-	66	34
Укупно	270	278	428	320

Једна од последица исламизације и прихватања нових вредности и схватања јесте појава вакуфа обичних, за нас анонимних, становника града. У периоду од око двадесет година у Призрену је више мушкараца и жена завештало новац и некретнине за опште добро или за спас своје душе. Кројач по имену Еврен сазидао је основну школу (мектеб). Табак Хасан и Хаџи Мустафа дали су 2.000, односно 2.100 акчи за поправке призренских мостова. Госпа Ајша поклонила је кућу и пет дућана имаму Јакуб-беговог месцида. Хусејин Балзен је увакуфио 9.000 акчи за плаћање авариза становника Љевишке, Чаршијске и Табачке махале. Трговац Мустафа, госпе Абиде и Надиме, алвација Ибрахим и други, дали су између 1.000 и 10.000 акчи призренским имамима да читају молитве за покој њихових душа.¹⁰⁸

Преображај средњовековног хришћанског у исламско-оријентални град био је у овом периоду скоро завршен, а врхунац тог процеса представља изградња верско-образовног комплекса Мехмед-бега Дукађинзадеа.

¹⁰⁷ Т. Катић, *Опишрни попис 1571*, 552. За Касим-бега, призренски хроничар друге половине XIX века, Мехмед Тахир, пише да је био брат египатског валије Максут-паше (1642–44) и да је довео у Призрен воду. М. К. Özergin, Н. Kaleşi, I. Eren, *Prizren kitabeleri*, 85.

¹⁰⁸ Поред наведених, било је још лица која су завештала своју имовину у богоугодне сврхе. Детаљније в. Т. Катић, *Опишрни попис 1571*, 551–556.

Мехмед-бег (скадарски санџакбег 1570/71. године) био је син Ахмед-бега Дукађина, о коме је претходно већ било речи. За изградњу месцида и медресе у Призрену издвојио је огромну своту од 340.000 акчи.¹⁰⁹ До 1573. године месцид је прерастао у куполну џамију, која је касније постала позната као Бајракли џамија. У оквиру вакуфа Мехмед-бега, потоњег паше, изграђени су још и мектеб, библиотека, чифт хамам и турбе за оснивача.¹¹⁰ Све ове грађевине су сачуване, а цео комплекс, као и у време када је подигнут, представља верско-образовни центар призренских муслимана. У наредна три века настављена је изградња објеката исламске архитектуре, од којих су највећи џамија Софи Синан-паше (завршена 1615. године) чија огромна купола и данас доминира градом¹¹¹ и Камени мост, симбол Призрена, чији датум изградње није познат.¹¹²

Хришћанске махале

Средњовековни Призрен је, захваљујући високо развијеној робно-новчаној привреди и близини Медитерана, био мултиетничка средина. У њему су стално или привремено живели и пословали Срби, Власи, Дубровчани, Которани, Албанци, Грци и други. Према неким проценама град је пре турског освајања имао између 2.000 и 2.500 становника.¹¹³ Срби су чинили већину,¹¹⁴ а тако је било све до половине XVI века.

¹⁰⁹ Исто, 553.

¹¹⁰ Велики везир Коџа Синан-паша Освајач Јемена приложио је књиге Мехмед-беговој библиотеци 1589. године. М. Kiel, *Prizren*, 339.

¹¹¹ С обзиром на то да излази ван временског оквира нашег рада о овој џамији и њеном градитељу нисмо писали. О томе опширније в. Н. Kaleši, *Najstariji vakufski dokumenti*, 258–264.

¹¹² Е. Н. Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri – Yugoslavya*, Istanbul 1981, 210, на основу једног, библиографски непрецизно наведеног документа у коме се помиње изградња четири моста у Призрену (санџаку), погрешно закључује да је Камени мост подигао Али-бег, отац великог везира Коџа Синан-паше Освајача Јемена (умро 1595). Реч је заправо о четири моста у кадилуку Гора, која је Али-бег подигао на реци Топољан (данас река Љума), у близини родног села Топољан (Топојан у Албанији). VKA, *VA 1171*, 156; BOA, *Cevdet, Evkâf*, 29050; BOA, *Cevdet, Nâfia*, 479, 891, 1516.

¹¹³ М. Kiel, *Prizren*, 338.

¹¹⁴ За XIV век детаљније в. С. Мишић и Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 77–83.

Укупан број становника у XVI веку, према нашим проценама, кретао се од 2.600 до 3.800 људи, при чему су се периоди демографског раста и пада смењивали.¹¹⁵ Хришћани су до тридесетих година XVI века чинили нешто више од 60% становништва, средином века 47%, 1571. године 40%, а 1591. године 43%.

Према сумарном попису Призрена из 1530. године свих девет хришћанских махала носило је српска имена (в. Табела бр. 1), на основу чега закључујемо да је и становништво у њима било углавном српско.¹¹⁶ Шест махала је сачувало своја имена кроз цео XVI век, две (махале Вука Димитрија и Оливера злавчара¹¹⁷) су опстале до 60-их година XVI века када су нестале, односно када је преостало становништво придружено другим српским махалама.¹¹⁸

Само је једна заједница била изразито нестабилна. Реч је о првоуписаној махали у сумарном попису 1530. године,¹¹⁹ по имену поп Димитрије, другим именом Ђур брат Радослава, за коју верујемо да се у наредним пописима јавља под именима Хришћани Призрена и Придворица.¹²⁰

¹¹⁵ В. Графикон бр. 1. Вредности изражене на графикону увећали смо за око 10%, колико се сматра да је било градског становништва које није било обухваћено пописом.

¹¹⁶ 167 *Muhâsebe Defteri*, 372.

¹¹⁷ У оригиналу је *اذلاوچر izlavçar, izlaviçar, izlavaçar*. У речницима српског и бугарског језика није забележена реч злавичар, злавчар, злавачар, која несумњиво означава занимање. Могуће да је настала од глагола извлачити – влачити, гребенати вуну; злавчар – гребенар вуне (у турским изворима је забележен славизам „злавчар“). Облик „злавчар“ би претпоставио промену -вла- > у -лав-. На овом објашњењу захвални смо колегиници Снежани Петровић из Института за српски језик САНУ.

¹¹⁸ Махала Вука Димитријевог је вероватно прикључена махали Богоја рибара. У попису састављеном 1545-1548. године, у махали Вука је уписана црква Св. Николе коју држи Степан, док су у махали Богоја рибара 3 цркве: црква Никола, црква попа Латина и црква коју држи Манојил. ВОА, TD 368, 48, 49. Двадесет година касније, махала Вук више не постоји а у Богојевој махали су 4 цркве: црква Никола, црква попа Латина, црква Влатко и црква попа Степана (sic!). Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 59.

¹¹⁹ 167 *Muhâsebe Defteri*, 372.

¹²⁰ Махала Хришћани Призрена је прва уписана у попису 1545–1548. године, после ње следе све остале махале, регистроване и у претходном дефтеру. ВОА, TD 368, 46. У дефтеру из 1571. године ова махала више не постоји, уместо ње је уписана махала Придворица. Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 60. Придворица је забележена и у попису 1591. године. ККА, TD 55, 16б.

У Придворици се налазила митрополитска црква (*kilise-i midrepoliye.*) што објашњава назив махале, тј. указује на непосредну близину митрополитовог двора, куће. Није познато у коју је цркву пребачено седиште призренске митрополије после претварања Богородице Љевишке у џамију.¹²¹ Махала Придворица је сигурно обухватала део обале Бистрице, будући да је у њој уписана једна или више воденица са укупно шест жрвања.¹²² Али, да ли је то била лева или десна страна реке, није нам познато.

Најбројнија српска градска четврт све до друге половине XVI века била је махала Николе Мамзића или Мамзи махала.¹²³ Налазила се на левој страни Бистрице, на простору данашње Терзијске махале.¹²⁴ Представник ове заједнице био је, очито, веома угледни Призренац, чије потомке можемо пратити кроз цео век. У првом детаљном поименичном дефтеру из 1545–1548. године срећемо Милована Мамзића, 1571. године Стојана Мамзића, његовог сина Милета и унука Цветка, а 1591. Јована Мамзића и Стојана Мамзића, нежењеног.¹²⁵ Поред њих, још једна призренска породица се помиње у више османских извора XVI века. То су Паштровићи, за које се зна да су поседовали воденице на Бистрици, код Старог пазара.¹²⁶

На левој страни Бистрице биле су и махале Стари пазар и Богој рибар, а од друге половине XVI века и махала Пантелија, која постоји

¹²¹ У попису из 1591. године, у Придворици је, грешком писара, уместо митрополитова црква (*kilise-i mitre polit*), уписана црква димитреполит (*kilise-i dimitrepolit*). S. Pulaha, *Popullsia Shqiptare e Kosovës gjatë shek. XV–XVI*, Tiranë 1984, 24, 519, прочитао као *Kisha e Dimitri Pulitit* (Pultit) и истакао да се ради о католичкој цркви. И. С. Јастребов, *Податци за историју српске цркве*, 71–72, претпоставља да се стара зграда митрополије налазила на месту где су Турци касније подигли Сахат-кулу, у близини Богородице Љевишке. Остаци куполне грађевине, које је Јастребов видео и за које је мислио да су митрополитски двор или црква, припадају заправо хамаму Ахмед-бега Евреноса. За мишљењем Јастребова повео се М. Ивановић, *Црквени споменици*, 510.

¹²² Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 61; ККА, TD 55, 16b.

¹²³ Под овим именом среће се у једном ћирилском споменику из 1592. године. И. С. Јастребов, *Податци за историју српске цркве*, 73.

¹²⁴ Исто.

¹²⁵ БОА, TD 368, 47; Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 57; ККА, TD 55, 15a.

¹²⁶ У XX веку ова воденица се звала Етем-агина воденица. Н. Kaleši i I. Redžep, *Kukli-beg*, 161. Према попису 1545–1548. године, једно домаћинство Паштровића живело је у махали Васиљ (домаћин Никола Паштро), док је у дефтеру из 1591. године једна кућа уписана у махали Радомир (домаћин Цветко Паштровић). БОА, TD 368, 47; ККА, TD 55, 15b.

и данас. Махала Богоја рибара обухватала је простор око цркава: Св. Николе (Драгослава Тутића), Св. Николе (Рајка Киризмића), и две неидентификоване цркве, православне и католичке. Једним делом је излазила на реку; у њој су регистроване воденице.¹²⁷ Махала Пантелија била је код цркве Св. Пантелејмона, у рубном делу града југозападно од утврђења.¹²⁸

На десној обали Бистрице, на простору Чаршије, била је махала Петра Николе другим именом Чаршија. На истој страни, у равничарском делу Призрена, који је због слободног простора био погодан за насељавање, налазиле су се, судећи према броју досељеника, и махале Васиљ и Радомир. Њихов положај није могуће прецизно утврдити због недостатка познатих одредница у дефтерима; у том смислу, податак да се у махали Васиљ налазила „црква Богдан“ није био од помоћи.¹²⁹ Обе махале су, без сумње, биле на простору између некадашње цркве Богородице Љевишке и Чаршије. Претпостављамо да је због своје величине махала Радомир обухватала и део града северно од Чаршије.

У времену између 30-их и 40-их година XVI века у Призрену су се догодиле крупне демографске промене. Осим масовне исламизације, град је доживео и знатан прилив становништва са села. Нешто више од петине хришћана пописаних 1545–1548. су досељеници, са статусом хајмана. Ради се о људима који су се доселили у град, али још увек нису прекинули везе са селом у којем су поседовали земљу и плаћали порезе. У Призрену су, као привремено насељена лица, били оптерећени само боравишном таксом, тј. таксом за хајмане која је износила шест акчи, и коју су плаћали све док не би стекли статус стално настањених.

¹²⁷ Неидентификоване су цркве попа Латина и црква коју држи Манојил (касније уписана као црква Влатко/владика). BOA, TD 368, 47, 49; Т. Катић, *Опишрни попис 1571*, 59; ККА, TD 55, 156.

¹²⁸ Црква Св. Пантелејмона није уписана у дефтере јер, као ни неке друге цркве у граду, није имала посед подложен опорезивању. Католички мисионар Гргур Масреку 1651. године пише да је у рушевинама. Ј. Н. Томић, *О Арнаутима у старој Србији и Санџаку*, Београд 1913, 26.

¹²⁹ У првом детаљном попису уписана је као „црква Богдан у руци Димитрија, неожењеног“, у другом као „црква Богдан држи је поп Мојша“, док је у трећем нема; регистрован је само поп Мојша. BOA, TD 368, 47; Т. Катић, *Опишрни попис 1571*, 58; ККА, TD 55, 15а.

Табела бр. 3: Упоредни преглед призренских хришћана по махалама кућа (к), неожењени (н), удовица (у), хајмане (х)

	1530			1545–1548				1571			1591		
махала	к	н	У	к	х	н	у	к	н	у	к	х	н
Никола Мамзић	69	8	19	46	4	6	4	39	13	4	39		5
Стари пазар	45	3	15	19		4	7	19	7		15		2
Богој рибар	38	5	9	19	2	3	5	22	12	1	13		4
Вук Димитрије	38	3	13	13	3	3	4	–	–	–	–	–	–
Оливер злавчар (?)	28	6	11	11	1	1	5	–	–	–	–	–	–
Петар Никола–Чаршија	26	3	18	14		3	6	14	9	3	14		
Васиљ	58	5	18	21	15	12	6	27	12	4	27		4
Радомир	64	10	20	26	13	17	11	54	20	7	51		7
поп Димитрије–Придворица	30	4	15	11	1		5	15	6		9		1
хајмани Призрена–писар Синан	–	–	–		22			26	10	3	24		9
Ајас Кука–Искућан	–	–	–		12			13	4	1	13		1
Кука – Курила	–	–	–	–	–	–	–	16	8	2	14		2
Пантелија	–	–	–	–	–	–	–	22	7	2	29	6	2
Укупно	396	47	138	180	73	49	53	267	108	27	248	6	37

Централне градске зоне уз реку Бистрицу имале су најмање досељеника. У махалама Чаршија и Стари пазар није било ниједног, у махалама Придворица и Оливер злавчар по један, у махали Богоја Рибара два, а у махали Вук три. Махала Николе Мамзића, на левој страни Бистрице, која је имала периферан положај, примила је нешто више придошлица, укупно 14. Од тога су четворица била у самој махали, док је група од десет лица била те године уписана као посебна махала Вује Божидара, подређена махали Николе Мамзића. Иначе је Вуја Божидар био досељеник из села Плањани у Средачкој жупи. У наредним пописима његова заједница се налази у саставу Мамзи махале.¹³⁰ Сви хајмани у горенаведеним четвртима били су Срби, осим једног или двојице Албанаца.

Досељеници су највише насељавали делове града на десној страни Бистрице. У оквиру махале Радомир било је 13 хајмана (9 Срба, 1 удовица и 3 Албанца). Поред махале Васиљ, као њој подређена, основана је махала

¹³⁰ BOA, TD 368, 46–50; Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 57.

хајмана Андрија Љац Арнаутин од 15 лица (12 Албанаца и 3 Србина).¹³¹ Такође су, као посебне групе, уписани Хајмани Призрена у којој су биле 22 особе¹³² (17 Албанаца, 3 нова муслимана¹³³ и 2 Србина) и Ајас Кука у којој је било 12 досељеника, сви Албанци.¹³⁴ На основу наведеног може се израчунати да је међу досељеницима било 60% Албанаца и 40% Срба.¹³⁵

Прилив становништва са села најбоље илуструје албанска махала Ајас Кука. Ова заједница настала је после пописа 1530. године, а пре 1532. године, када је први пут срећемо у документима.¹³⁶ Оснивач махале је, скоро извесно, био у тесним родбинским везама с већ поменутом беговском породицом Кука, односно Кукли Мехмед-бегом, који је управо у ово време деловао.¹³⁷ Њени становници били су делом хришћани, а делом нови муслимани.¹³⁸ Средином XVI века, махала Ајас Кука је званично регистрована у опширном попису Призренског санцака, као хришћанска махала коју искључиво чине досељеници, хајмани, сви Албанци. На основу тога закључујемо да су се исламизација и досељавање наставили и 30-их и 40-их година XVI века. Скоро досељени хришћани сврстани су у поменућу махалу хајмана док су они који су у међувремену примили ислам, прешли (не физички већ административно) у неку од постојећих муслиманских махала. Исти тренд настављен је и наредних деценија, што показује попис из 1571, који бележи три, без сваке сумње, пореклом, пословно и према месту становања, чврсто повезане заједнице – две

¹³¹ Ова махала не постоји у наредним пописима. Вероватно је део њених становника примио ислам, па су уписани у оквиру муслиманских махала.

¹³² У следећем попису они формирају хришћанску махалу писар Синан.

¹³³ За њих верујемо да су такође били албанског порекла, будући да наша истраживања Призренског санцака показују да су Албанци у већем проценту примали ислам у односу на Србе.

¹³⁴ BOA, TD 368, 48, 50.

¹³⁵ Етничку припадност досељеника, као и свих осталих уписаних хришћана одређивали смо на основу личних имена. Иако овај метод има одређене недостатке, ипак се може сматрати поузданим јер у XVI веку народна имена доминирају над онима из хришћанског календара. Како је контраст између српског и албанског народног именослова изузетно јак, изведени закључци су релевантни и добро илуструју опште трендове.

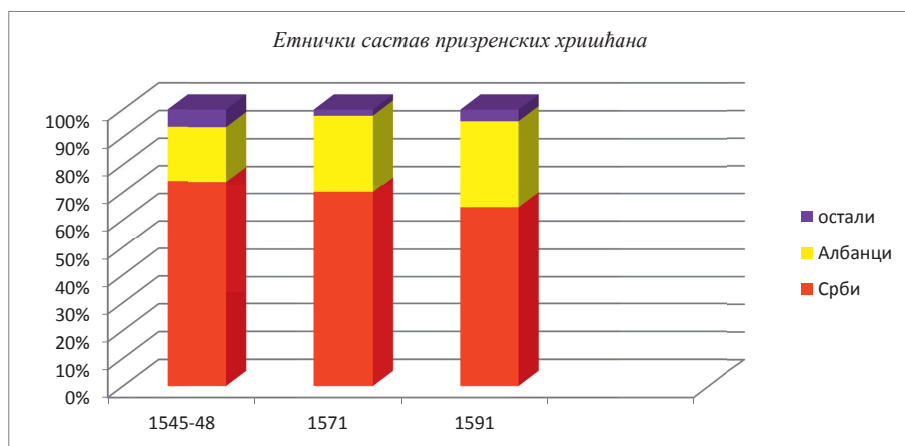
¹³⁶ BOA, MAD 468, 95–96.

¹³⁷ Поред оснивача, више становника ове махале носи родовско име Кука. BOA, TD 368, 50; Т. Катић, *Опширни попис 1571*, 61 (овде је грешком преписивача уписана као Ајас Лука); ККА, TD 55, 16b.

¹³⁸ У документима из 1532. и 1533. године помиње се преобраћеник Хасан берберин (Хасан син Божијег роба, *Hasan b. Abdullah*) из махале Ајас Кука, који наступа као јемац закупа неких државних прихода у Призрену. BOA, MAD 468, 95–96.

албанске хришћанске и једну муслиманску. То су хришћанска махала хајмана Ајас Кука другим именом Искућан, хришћанска махала Кука другим именом Курила и муслиманска махала Курила, која је први пут уписана те године.¹³⁹ Наведени подаци недвосмислено указују на следеће:

Махала Ајас Кука настала је и развијала се на простору средњо-вековних Курила. Исламизација њених становника била је интензивна услед родбинских и земљачких веза с утицајним Кукли Мехмед-бегом. Нови муслимани, с обзиром на то да су живели на Курилама, припојени су, половином XVI века, суседној махали јазичије (ћатија) Синана, а након што им се број повећао основали су засебну махалу Курила 1571. године. Досељавање Албанаца у Ајас Кукину махалу био је континуиран процес јер у сваком дефтеру имамо уписана лица са статусом хајмана. Они који су око 1550. године регистровани као хајмани махале Ајас Кука, а нису примили ислам, двадесет година касније представљали су стално настањену хришћанску заједницу Кука другим именом Курила; они који су се доселили 50-их и 60-их година XVI века, уписани су 1571. као махала хајмана Ајас Кука или Искућан. Исти су 1591. године имали статус стално настањених лица.¹⁴⁰

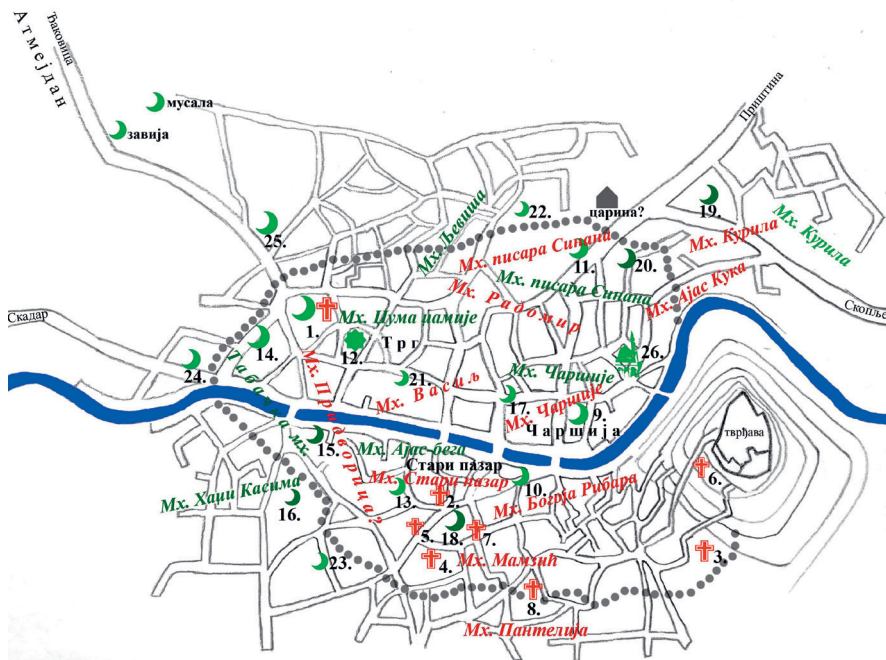
Графикон бр. 2

На просторном плану распоред етничких група у Призрену био би следећи: становници пореклом из градова на обали Јадранског мора, као и из јужних крајева – Грци и Цинцари (категирија „остали“), насељавали су

¹³⁹ Т. Катић, *Описни попис 1571*, 54–55, 58, 61 (Ајас Лука или Искућан).

¹⁴⁰ ККА, *TD* 55, 16b.

централну трговачку зону Чаршија–Стари трг и леву страну Бистрице.¹⁴¹ У тим деловима града живело је и нешто Албанаца, док је далеко већи број њих живео у махалама на десној страни Бистрице. Срби су насељавали простор читавог града.

Легенда:

..... граница средњовековног града; 1. Богородица Љевишка–Џума џамија; 2. црква Св. Николе (Тутића); 3. црква Св. Спаса; 4. црква Св. Николе (Рајкова); 5. црква Св. Димитрија; 6. црква Св. Недеље; 7. црква Св. Ђорђа; 8. црква Св. Пантелејмона; 9. месџид Јакуб-бега; 10. месџид Ајас-бега (?); 11. месџид писара Синана; 12. хамам Ахмед-бега Евреноса; 13. месџид Илијаса Куке; 14. месџид Ахмед-бега; 15. месџид Сузи челебије; 16. месџид Хаци Касима; 17. џамија Кукли-бега; 18. џамија Хасан челебије (?); 19. месџид преводиоца Искендера; 20. месџид емина Мехмеда (?); 21. месџид Хаци Рамазана; 22. месџид Љевиша (?); 23. месџид Терзије; 24. месџид Будак Хоџе; 25. месџид Дервиш челебије; 26. вакуф Мехмед-бега Дукађинзадеа.

Карта бр. 2
Призрен крајем XVI века

¹⁴¹ Нека од имена која срећемо у дефтерима су: Димитри Бугон, Ђован Јован, Никола Грк, Јано Грк, Никола Атанас, Петри Јано, Миха Грк, Цветко Грк и његов син Атанас и други.

Дубоке демографске промене, континуирана изградња објеката исламско-оријенталне архитектуре и увођење друштвено-економских и политичких институција Османског царства, утицали су да Призрен, и поред сачуваних средњовековних обележја, временом постане типичан балкански османски град. Мултикултуралност и мултијезичност сачувао је све до краја XX века.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Архиви – Archives

Ankara, Tapu Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi:
Tapu Tahrîr Defteri 55.
Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi:
Vakfiye defteri 1171;
Vakfiye defteri 1215.
İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı:
Muallim Cevdet Evrâkı 36-03.
İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi:
Defterhâne-i Âmiri Tahrîr Defteri 5m;
Defterhâne-i Âmiri Tahrîr Defteri 368;
Kâmil Kepeci Defteri 2607, *Mevkufat kalemi* 62;
Maliyeden Müdevver Defteri 12;
Maliyeden Müdevver Defteri 468.
Muallim Cevdet Tasnifi: Evkâf, Nâfia.

Извори – Primary Sources

167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530): dizin ve tıpkı basım, II, Ankara 2004.
Âşık Çelebi, *Meşâ'irü 'ş-suara*, II. Hazırlayan F. Kılıç, İstanbul 2010.
Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın tarihi*. Hazırlayanlar K. Yavuz, Y. Saraç, İstanbul 2003.
Bojanić D., *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za Smederevsku, Kruševačku i Vidinsku oblast*, Beograd 1974.
İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. *Defter*. Hazırlayan Ş. Turan, Ankara 1954.
Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi*, II. Yayınlayanlar F. R. Unat, M. A. Köymen, 2. Baskı, Ankara 1987.
Šabanović H., *Dvije najstarije vakufname u Bosni*, Prilozi za orijentalnu filologiju 2 (1951) 5–38.
Катић Т., *Опширни попис Призренског санџака из 1571. године*, Београд 2010. [Katić T., *Opširni popis Prizrenskog sandžaka iz 1571. godine*, Beograd 2010]
Катић Т. и Гарић-Петровић Г., *Попис зеамета и тимара области Брвеник из 1477. године*, Мешовита грађа 32 (2011) 157–190. [Katić T. i Garić-Petrović G., *Popis zeameta i timara oblasti Brvenik iz 1477. godine*, Mešovita građa 32 (2011) 157–190]
Катић Т. и Гарић-Петровић Г., *Османски Алтин (Алтун-или) 1477. године*, Мешовита грађа 33 (2012) 93–112. [Katić T. i Garić-Petrović G., *Osmanski Altin (Altun-ili) 1477. godine*, Mešovita građa 33 (2012) 93–112]
Стојановић Љ., *Стари српски родослови и летописи*, Београд–Срем. Карловци 1927. [Stojanović Lj., *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Beograd–Srem. Karlovci 1927]
Турски документи за историјата на македонскиот народ, Опширни пописни дефтери од XV век, том III, под редакција на М. Соколоски, Скопје 1976. [*Turski dokumenti za istorijata na makedonskiot narod. Opširni popisni defteri od XV vek*, том III, под редакција на М. Sokoloski, Skopje 1976]

Литература – Secondary Works

- Ayverdi E. H., *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri – Yugoslavya*, İstanbul 1981.
- Bayartan M., *Osmanlı şehrinde bir idari birim: mahalle*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi 13 (2005) 93–107.
- Bojanić D., *Les mousallas dans la ville Balkanique*, La Culture Urbaine des Balkans (XV–XIX Siècles) 3; La ville dans les Balkans depuis la fin du Moyen Age jusqu'au debut du XX siècle, Belgrad–Paris 1991, 73–85.
- Boykov G., *Reshaping urban space in the Ottoman Balkans: a study on the architectural development of Edirne, Plovdiv, and Skopje (14th–15th centuries)*, Centres And Peripheries in Ottoman Architecture: Rediscovering a Balkan Heritage, Sarajevo 2011, 32–45.
- Engel J. C., *Geschichte von Servien und Bosnien*, Halle 1801.
- Faroqi S., *Towns and townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, crafts and food production in an urban setting, 1520–1650*, Cambridge–New York 1984.
- Hammer J. von., *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 2. verbesserte Ausgabe, Band I, Pesth 1834.
- Handžić A., *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo 1975.
- Kaleši H. i Redžep I., *Prizrenac Kukli-beg i njegove zadužbine*, Prilozi za orijentalnu filologiju 8–9 (1958–59) 143–168.
- Kaleši H., *Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku*, Priština 1972.
- Katić T., *The Sancak of Prizren in the 15th and 16th Century*, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 33 (2013) 113–138.
- Kılıç A., *Şemseddin Ahmed Bey ve (H. 904) 1498 Tarihli Vakfiyesine Göre Yenice-i Vardar Vakfı*, Akademik Bakış Dergisi 56 (Temmuz–Ağustos 2016) 454–474.
- Kiel M., *Prizren*, The Encyclopaedia of Islam, new edition, vol. VIII, Leiden 1995, 337–341.
- Kiel M., *Prizren. Kosova'da tarihî bir şehir*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt 34, İstanbul 2007, 349–351.
- Kiel M., *Yenice-i Vardar (Vardar Yenicesi - Giannitsa). A forgotten Turkish cultural centre in Macedonia of the 15th and 16th century*, Studia Byzantina et Neohellenica Neerlandica III, Leiden 1972, 300–330.
- Lowry H. W., *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany 2003.
- Lowry H. W., *The Shaping of the Ottoman Balkans, 1350–1550: the Conquest, Settlement and Infrastructural Development of Northern Greece*, İstanbul 2008.
- Minkov A., *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670–1730*, Leiden–Boston 2004.
- Özergin M. K., Kaleşi H., Eren İ., *Prizren kitabeleri*, Vakıflar Dergisi 7 (1968) 75–96.
- Pulaha S., *Popullsia Shqiptare e Kosovës gjatë shek. XV–XVI*, Tiranë 1984.
- Rizaj S., *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva*, Priština 1968.
- Šabanović H., *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1982.
- Uzunçarşılı I. H., *Osmanlı Tarihi*, II cilt, 5 baskı, Ankara, 1988.
- Vırmıça R., *Hacı Mehmet Tahir Efendi – Menakıb*, Prizren 2001.
- Vırmıça R., *Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi*, Ankara 2010.
- Vırmıça R., *Prizren camileri*, Prizren 1996.
- Vırmıça R., *Suzi ve Vakıf Eserleri*, Priština 1998.
- Zirojević O., *Prizren, la ville de la continuité*, La Culture Urbaine des Balkans (XV–XIX Siècles) 3; La ville dans les Balkans depuis la fin du Moyen Age jusqu'au debut du XX siècle, Belgrad–Paris 1991, 87–93.

- Благојевић М., *Град и жупа – међе градског друштва*, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево–Београд 1992, 67–84. [Blagojević M., *Grad i župa – međe gradskog društva*, Socijalna struktura srpskih gradskih naselja (XII–XVIII век), Smederevo–Beograd 1992, 67–84]
- Божић И., *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд 1952. [Božić I., *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Beograd 1952]
- Бојанин С., *Забаве и светковине у средњовековној Србији*, Београд 2005. [Bojanin S., *Zabave i svetkovine u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd 2005]
- Динић М., *Област Бранковића*, Српске земље у средњем веку. Историјско-географске студије, Београд 1978, 148–177. [Dinić M., *Oblast Brankovića*, Srpske zemlje u srednjem веку. Istorijско-geografske studije, Beograd 1978, 148–177]
- Зиројевић О., *Турско војно уређење у Србији 1459–1683*, Београд 1974. [Zirojević O., *Tursko vojno uređenje u Srbiji 1459–1683*, Beograd 1974]
- Иванишевић В., *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001. [Ivanišević V., *Novčarstvo srednjovekovne Srbije*, Beograd 2001]
- Ивановић М., *Црквени споменици XIII–XX века*, Задужбине Косова, споменици и знамења српског народа, Призрен 1987, 387–547. [Ivanović M., *Crkveni spomenici XIII–XX века*, Zadužbine Kosova, spomenici i znamenja srpskog naroda, Prizren 1987, 387–547]
- Јастребов И. С., *Податци за историју српске цркве*, Београд 1879. [Jastrebov I. S., *Podatci za istoriju srpske crkve*, Beograd 1879]
- Јастребов И. С., *Синан Паша и Кукли Бег*, Гласник Српског Ученог Друштва 43 (1876) 1–51. [Jastrebov I. S., *Sinan Paša i Kukli Beg*, Glasnik Srpskog Učenog Društva 43 (1876) 1–51]
- Јиречек К., *Историја Срба*, II, Београд 1952. [Jireček K., *Istorija Srba*, II, Beograd 1952]
- Јовановић В. С., *Археолошка истраживања средњовековних споменика и налазишта на Косову*, Зборник Округлог стола о научном истраживању Косова, Београд 1988, 17–67. [Jovanović V. S., *Arheološka istraživanja srednjovekovnih spomenika i nalazišta na Kosovu*, Zbornik Okruglog stola o naučnom istraživanju Kosova, Beograd 1988, 17–67]
- Калеша Х., *Када је црква Свете Богородице Љевишке у Призрену претворена у џамију*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 28, 3–4 (1962) 253–261. [Kaleši H., *Kada je crkva Svete Bogorodice Ljeviške u Prizrenu pretvorena u džamiју*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 28, 3–4 (1962) 253–261]
- Ковачевић-Којић Д., *О насељу Дријева и његовом положају*, Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек), Београд 2007, 93–101. [Kovačević-Kojić D., *O naselju Drijeva i njegovom položaju*, Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV–XV vijek), Beograd 2007, 93–101]
- Костић П., *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и почетком XX века (са успоменама писца)*, Скопље 1933. [Kostić P., *Prosvetno-kulturni život pravoslavних Srba u Prizrenu i njegovoj okolina u XIX i početkom XX века (sa uspomenaма pisца)*, Skoplje 1933]
- Мишић С., *Призрен*, Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима, Београд 2010, 218–222. [Mišić S., *Prizren*, Leksikon gradova i trgova srednjovekovnih srpskih zemalja – prema pisanim izvorima, Beograd 2010, 218–222]
- Мишић С. и Суботин-Голубовић Т., *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003. [Mišić S. i Subotin-Golubović T., *Svetoarhanđelovska hrisovulja*, Beograd 2003]
- Мргич Ј., *Проучавање „централних насеља“ у историјској географији Византијског царства на Балкану и могућности примене нове методологије*, Византијски свет на Балкану, 2, Београд 2012, 285–297. [Mrgić J., *Proučavanje “centralnih naselja” u istorijskoј царства на Балкану и могућности примене нове методологије*, Vizantijski svet na Balkanu, 2, Beograd 2012, 285–297.]

- geografiji Vizantijskog carstva na Balkanu i mogućnosti primene nove metodologije, Vizantijski svet na Balkanu*, 2, Beograd 2012, 285–297]
- Ненадовић С. М., *Богородица Љевшика, њен настанак и место у архитектури Милутиновог времена*, Београд 1963. [Nenadović S. M., *Bogorodica Ljeviška, njen nastanak i mesto u arhitekturi Milutinovog vremena*, Beograd 1963]
- Николић С., *Призрен од средњег века до савременог доба: урбанистичко-архитектонски развој*, Призрен 1998. [Nikolić S., *Prizren od srednjeg veka do savremenog doba: urbanističko-arhitektonski razvoj*, Prizren 1998]
- Поповић Т., *Кордовани и монтонини у балканском извозу XVI века*, Историјски часопис 36 (1989) 65–79. [Popović T., *Kordovani i montonini u balkanskom izvozu XVI veka*, Istorijski časopis 36 (1989) 65–79]
- Рашевић М., *Демографске прилике и становништво*, Насеља и становништво Области Бранковића 1455. године, Београд 2001, 407–469. [Rašević M., *Demografske prilike i stanovništvo*, Naselja i stanovništvo Oblasti Brankovića 1455. godine, Beograd 2001, 407–469]
- Соколоски М., *Исламизација у Македонији у XV и XVI веку*, Историјски часопис 22 (1975) 75–89. [Sokoloski M., *Islamizacija u Makedoniji u XV i XVI veku*, Istorijski časopis 22 (1975) 75–89]
- Томић Ј. Н., *О Арнаутима у старој Србији и Санџаку*, Београд 1913. [Tomić J. N., *O Arnautima u staroj Srbiji i Sandžaku*, Beograd 1913]
- Ћук Р., *Извоз свиле из Дубровника у Венецију у XIV веку*, Историјски часопис 28 (1981) 17–25. [Ćuk R., *Izvoz svile iz Dubrovnika u Veneciju u XIV veku*, Istorijski časopis 28 (1981) 17–25]

Tatjana Katić

**OTTOMANISATION OF A MEDIEVAL TOWN: URBAN AND
DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF PRIZREN FROM
THE SECOND HALF OF THE 15TH UNTIL THE END
OF THE 16TH CENTURY**

Summary

The town of Prizren fell under Ottoman rule during the reign of Mehmed II the Conqueror, after 1444 and before 1452/53, the year from which the first reliable information on Ottoman possession of the town dates. Claims from Serbian chronicles about the seizure of Prizren in June 1455 must be dismissed as the new sources testify to the existence of the Prizren Sanjak in early March 1455 at the latest.

In the first decades of Ottoman rule, Prizren did not undergo significant changes in urban terms. The greatest change was the construction of several Islamic religious and communal facilities and turning the Church of Our Lady of Ljeviš into the main town mosque. All new buildings were erected in the key places in the town with the aim of ensuring full control over the lives of its inhabitants. In the late 15th and the first two decades of the 16th century, new Islamic places of worship were erected in accordance with needs, on the periphery, due to the influx of settlers. As a result of economic progress, achieved in this period, a larger number of patrons built in Prizren caravanserais, schools, bridges, fountains. Intensive Islamisation at the time of Sultan Suleiman the Lawgiver resulted in the construction of mosques and masjids in downtown quarters, earlier inhabited exclusively by Christians. The erection of the religious-educational complex of Mehmed Bey Dukagjinzade in the second half of the 16th century marked the end of this process, which led to the transformation of this medieval Christian town into an Islamic-Oriental town.

Prizren was a mixed ethnic and religious milieu, where the Serbs dominated until the second half of the 16th century. Due to strong Islamisation and a more significant influx of the Albanians, which unfolded in parallel, the Serbs no longer constituted the majority of the urban population, but remained the most numerous Christian community. According to our estimate, the total number of inhabitants of Prizren in the 16th century varied between 2600 and 3800.

Keywords: Ottoman Empire, *mahalle*, *vakıf*, *çarşı*, Islamisation.

Чланак примљен: 30. 04. 2018.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 18. 05. 2018.

